

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili eriala

Kadri Viin

TÕMBI NINAGA JA KURRUTATUD PASTELDEST INSPIREERITUD JALAVARJUD

Lõputöö

Juhendajad: Christi Kütt, MA

Kristina Rajando, MA

Kaitsmisele lubatud.....

(juhendaja allkiri)

Viljandi 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. PASTLAD	5
1.1. Pastlad Eestis	5
1.2. Tõmbi ninaga ja kurrutatud pastlatüüpide valmistamine	7
1.2.1. Pastla lõige	8
1.2.2. Pastelde väljalõikamine ja õmblemine	11
1.3. Nahk jalatsi materjalina	13
1.3.1. Nahkjalavarju hooldamine	14
2. PASTLAPAEELAD	16
2.1. Pastlapaelte valmistamine	16
2.2. Pastlapaelte sidumisviisid	17
3. PRAKTIINE TÖÖ	22
3.1. Inspiratsioon ja kavandamine	22
3.2. Ettevalmistus	23
3.3. Pealsete valmistamine	23
3.3.1. Lõigete loomine	23
3.3.2. Jalavarjude õmblemine	27
3.4. Tallad ja nende alla panek	29
3.5. Märkused ja saadud kogemused	30
3.6. Jalanõude valmistamisele kulunud aeg	31
KOKKUVÖTE	33
KASUTATUD ALLIKAD	35
SUMMARY	37
LISAD	39
Lisa 1 Pastelde valmistamise õpetus ajakirjast „Triinu“ (Kanada)	39
Lisa 2 Lõiked	40
Lisa 3 Etnograafiline joonis ERM EJ 481:48	55
Lisa 4 Kavandid	56
Lisa 5 Tööproovid	59
Lisa 6 Pastelde valmistamise ajakulu tabel	63
Lisa 7 Pununud proovi paelte andmed	65
Lisa 8 Fotod	66

SISSEJUHATUS

Jalanõud on olnud inimese arengu jooksul oluliseks tarbeesemeks, nendega kaitstakse oma jalgu kahjustavate välismõjude eest. Jalanõud olid algselt väga primitiivsed, kuid ajaga on nad muutunud keerukamaks, millega on saavutatud nende parem kandmismugavus ning vastupidavus. Samuti on jalanõu arenedes tehtud vahet erinevatel seisustel, sool ning tänapäeval on võimalik leida pea igale tegevusele vastav jalats. (Šuv 1966, lk 3)

Käesoleva diplomitöö pealkirjaks on *Tõmbi ninaga ja kurrutatud pasteldest inspireeritud kaasaegsed jalavarjud*. Antud teema valisin huvist jalatsite valmistamise vastu. Eeldusel, et mõistan jalatsite tehnoloogiat paremini, kui tunnen ka primitiivseid jalanõusid, olen kirjutanud varasemalt seminaritöö teemal „Nahast pastelde tüübid Eestis 19. sajandil ja 20 sajandi I veerandil“. Käesoleva diplomitöö eesmärgiks oli esiteks tundma õppida traditsiooniliste pastelde valmistamise tehnoloogiat läbi vaadeldud esemete ja neist lähtuvate tööproovide tegemise. Teiseks eesmärgiks oli luua kaasaegsed jalavarjud kasutades inspiratsiooniallikana just traditsioonilisi pastlaid. Erinevate pastlatüüpide hulgast valisin välja tõmbi ninaga ning kurrutatud pastlad. Need kaks pastlatüüpi on oma välimuselt küll üsna erinevad, kuid lõikelt väga sarnased.

Pärast seminaritöö kirjutamist valmistasin sealse kirjelduse järgi ka ise tõmbi ninaga pastlaid. Selle tegevuse järel mõistsin, et oma töös olin esitanud nende kahe pastlatüübi jaoks vigased lõiked ning leidsin, et antud tööga saan võimaluse seda viga parandada.

Diplomitöö teoreetilises osas leian vastuseid antud küsimustele: Kuidas valmistada tõmbi ninaga ja kurrutatud pastlatüüpe tänapäeval? Millised on paelad, ja kuidas neid on valmistatud? Millised on pastelde sidumistraditsioonid?

Diplomitöö loov-praktilises osas kavandasin kolm paari liistul valmistatud kaasaegseid jalavarjusid. Loodud jalavarjude läbivaks jooneks on kurrud, ümarad kurdu tõmmatud ninaotsad ning traditsioonile või oma soovile vastavalt seotavad paelad.

Töös olen kasutanud kirjalike allikmaterjalidena kuute raamatut ja lisainformatsiooni olen saanud kolmelt internetileheküljelt. Oluline osa on Eesti Rahva Muuseumis (edaspidi ERM)

etnograafilisest arhiivist (edaspidi EA), korrespondentide vastustelt (edaspidi KV) ning sealsetelt ning Mahtra Talurahvamuuseumi (edaspidi MT) esemetelt saadud informatsioonil.

Töö kirjalik osa koosneb kolmest peatükist. Esimeses annan lühikese ülevaate Eestis kantud pasteldest. Kirjeldan lähemalt, kuidas valmistada tänapäeval tõmbi ninaga, kurrutatud pastlaid ja tutvustan taimparknahka ning selle hooldamist. Teises peatükis annan ülevaate pastlapaelte valmistamis- ning sidumisviisidest. Viimases ehk kolmandas peatükis kirjeldan kolme paari kaasaegse jalanõu loomis- ja valmistamisprotsessi. Töö lõppu on lisatud lõiked, fotod, tööproovid ja kavandid, mis toetavad eelpool kirjeldatut.

Eriti tänan oma juhendajaid Christi Kütti ning Kristina Rajandot abi ja toetuse eest. Suured tänud ka RV ortopeedia OÜ töötajatele, kelle abiga sai praktiline töö ehk need kolm paari jalatseid valmis tehtud, oma isa Aare Viinile, kes valmistas vajaminevad puidust detailid, ning veel ka kõigile neile, kes andsid oma panuse töö valmimisele.

1. PASTLAD

Selles peatükis annan lühikese ülevaate oma seminaritöös *Nahast pastelde tüübid Eestis 19. sajandil ja 20. sajandi I veerandil* käsitletust, ehk kirjeldan Eestis kasutusel olnud pastlaid ja nende ajalugu. Panen kirja, kuidas pastlaid valmistada, mida tegin ka eelnevalt mainitud töös, kuid nüüd lisan juurde kogemused ja tähelepanekud, mida olen omandanud läbi praktiliselt tehtud pastelde. Toon välja materjalid, mida on kasutatud nii traditsiooniliselt kui tänapäeval ning lisan ka nende hooldusvõimalused.

1.1. Pastlad Eestis

Pastlaid peetakse vanimaks jalatsitüübi esindajaks (Valk-Falk 1988, lk 21). Pastel on primitiivne jalanõu, mis koosneb ühest nahatükist, millel on äärtes sälgud ning sealt läbiminevate naharibade või paelte abil seotakse pastlad ümber jala.

Viikingiajastu algusest ja Hansa Liidu tegevuse suurenemisega seonduvalt vähenes paikkonna traditsioonide mõju ning hakkas levima ühtne jalatsitüüp. Erinevused tekkisid peamiselt materjalis ja detailides. (Valk-Falk 2006) On aramus, et eestlased kandsid pastlaid juba II aastatuhande algul, umbes sellel ajal kui tekkisid feodaalsuhted, kuid täpsemad andmed pärinevad siiski alles 17. sajandist (Astel 1967, lk 188 – 191).

Enne 19. sajandi teist poolt olid pastlad nii töö- kui pidupäeva jalanõud, hiljem juba võis pidupäevadel siiski jalas näha kinga. Erandina saab välja tuua Põhja-Eesti ranniku ja Hiiumaa, kus 19. sajandi teiseks pooleks ei nähtud pastelt enam ka tööjalanõuna. (*ibid*, lk 188 – 191)

Pastla puhul on Eesti aladel kasutatud mitmeid erinevaid nimetusi, kõige harilikemaks neist on *pastel*, *pastal* ning *passel*. Nimetustest kõige vanemaks peetakse *king*, *keng*, seda nimetust kasutati seni, kuni hakati laialdasemalt kandma tallaga jalanõusid, eriti põhjapoolses Eestis ja Kihnus. Hiljem hakati pastelt siiski nimetama *pasliking*, *passelking*, *paalking*, *paelking*, *ormking*.

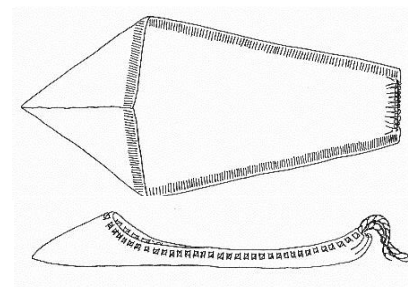
Hiiumaal, kuid varem ka Lääne-Eestis, kasutati sõnu *vanugas*, *vannuk*, *vanuk* ning Kagu-Eestis *tsoog*, *tsuug*, *suug*, *soog*. (Astel 1967, lk 191 – 192)

Eestis kantud pastlaid on nende ninakuju ja sellest lähtuvalt külgede kõrguse järgi jagatud nelja erinevasse rühma: terava ninaga pastlad, tõmbi ninaga pastlad, kroogitud ja kurrutatud pastlad, umbse ninaga pastlad (Manninen 1929 Astel 1967, Piiri 2004).

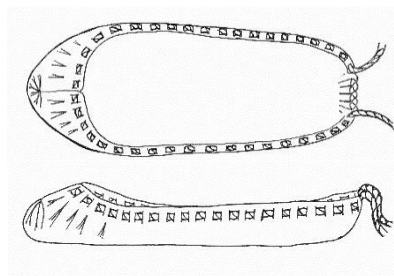
Terava ninaga pastlad on neist neljast tüübist üks vanemaid (joonis 1). Lõikelt on tegu kõige lihtsamal kujul võrdse pikkuste haaradega (külgedega) trapetsikujulise nahatükiga (ERM A 265:14), kuid neid külgi võib olla keskosa suhtes vähendatud (ERM A 19281; ERM A 300:134). Selliseid pastlaid on eelkõige kantud Viljandimaal, Lõuna-Pärnumaa piirkonnas ning Ruhnu saarel, kus tehti neid ka hülgenahast (Astel 1967, lk 198).

Levinuimaks tüübiks võib lugeda tõmbi ninaga pastlaid. Need on külgedelt ja kannalt samasugused nagu terava ninaga pastlad, kuid ninapoolsesse otsa on tehtud tipud, mille abil tõmmatakse nina kurdu. Sellega saavutatakse pastlale ümar ninaots (joonis 2). Neid on kantud valdavalt osal Eesti mandril, Kihnus, Hiiumaal ja Lääne-Eesti rannarootslastega seotud aladel. Eraldi tehti ka karusnahksed pastlad, mille puhul jäi karv enamasti väljapoole. Olid head tööpasteldena. (Piiri 2004, lk 6)

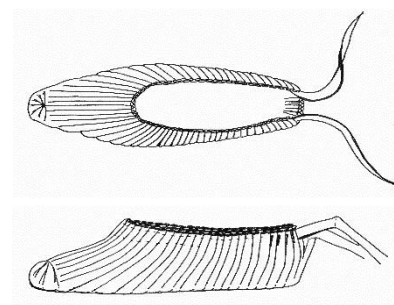
Kolmandaks tüübiks on kroogitud ja kurrutatud pastlad (joonis 3 ja 4). Seda tüüpi on kantud peamiselt Muhumaal ja Vormsil, sarnaselt viimasele ka Pakril (*ibid*, lk 6). Lõikelt on nad üsna sarnased eelmise tüübiga, kuid välimuselt erinevad päris palju. Kroogitud ja kurrutatud pastlad on võrreldes teiste pastlatüüpidega nii jalalabalt, külgedelt kui ka tagant kõrgemad ning neid on tihedalt ümberringi korrapäraselt kroogitud. Pastla krookimiseks peab lõige olema nina osas laiem kui tavalisel tõmbi ninaga pastlal. Vormsi pastlal saavutatakse see pikema jalapealse

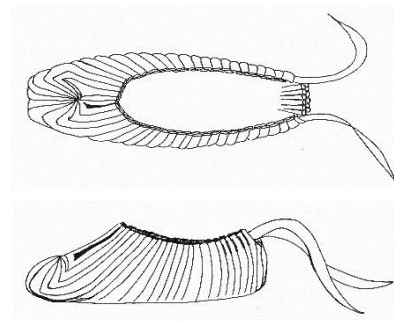
Joonis 1 Terava ninaga pastlad

Joonis 2 Tõmbi ninaga pastlad

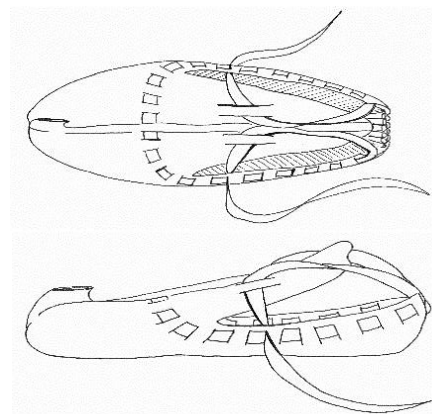
Joonis 3 Vormsi kurrutatud pastlad

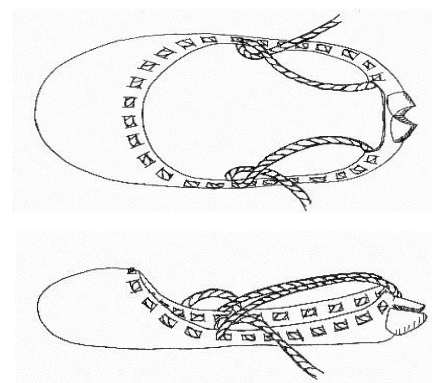
Joonis 4 Muhu kurrutatud pastlad

õmblusega ning Muhu pastlal harilikust suurema tippude arvuga. (lisa 2, lõiked 8 ja 5) Kurrud pressiti algselt sisse hammastega, hiljem lisandus ka tangide kasutamine (*ibid*, lk 6).

Neljandat tüüpi nimetatakse umbse ninaga pasteldeks. Need erinevad eelmistest selle poolest, et nende aluseks ei ole kindlat lõiget. Ühel juhul tehakse pastlad hülge tagumistest loivadest, neile on omane pastlaga ühes tükis olev jalapealne lapp (joonis 5). Teisel juhul tehakse veise tagajala nahast, kus jala kannanukk asetub pastlale ninaks ning alles on jäetud ka sõrad, mis asetuvad pastelde kandadele, kuhu volte pole tekitatud (joonis 6). Mõlemal juhul on kasutatud karvaga parkimata nahka. (Manninen 1929, lk 461; ERM A 13289; ERM A 300 : 135; ERM A 300 : 136) Seda tüüpi pastlaid valmistati peamiselt merega piirnevatel aladel nagu Edela-Eesti, Muhu *koovakad*, Kihnu *koevad* ja Ruhnu, kuid veisenahast ka Kagu-Eestis *konditsuuva*, *koovit*. Hülge loivadest pastlaid kutsuti *loivad*, *loevad*, *luõvad*. (Manninen 1929, lk 458)

Joonis 5 Hülge loivadest pastlad

Joonis 6 Veise tagajala nahast pastlad

Pastlad on olnud eestlastele väga väärtuslikud. Peale selle, et neid kasutati jalavarjudena, on need olnud ka sulaste, tüdrukute ja karjaste palga osa. Pastlapaaride arv sai aasta algul kokku lepitud, kuid on märgitud, et tavaliselt oli see 2 – 4 paari. (EA 83 lk 61; 75) Pasteldega ennustasid vanaaasta - õhtul tüdrukud ka seda, kas saavad tuleval aastal mehele või mitte.

1.2. Tõmbi ninaga ja kurrutatud pastlatüüpide valmistamine

Antud peatükis kirjeldan seda, kuidas pastlaid valmistada, alustades lõikest ja lõpetades paelte abil pastelde ümber jala tõmbamisega. Selle tarvis olen ise valmistanud muuseumiesemete järgi 5 pastelt. Kaks nendest on Vormsi laste pastlad esemete ERM A 563:166 (lisa 8, foto 1) ja kolm Muhu laste pastlad ERM A 290:1157 (lisa 8, foto 2) järgi. Samuti tegin oma esimese pastlapaari, mille õpetus on pärit eestlaste Kanada ajakirjast „Triin“ (Lisa 1). Need on neljakandilise

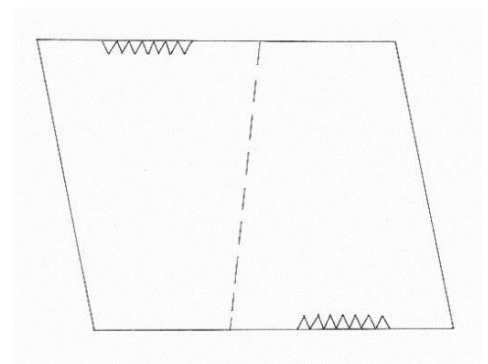
kannalapiga pastlad (lisa 8, foto 3; lisa 2; lõige 1) (Klemmer). Lõpuks tegin saadud teadmiste abil kaks lõiget konkreetsetele jalanumbritele, mille järgi sai valmistatud ka pastlad (lisa 2, lõige 2; 3 ja 4; lisa 8 foto 4 ja 5). Ühe puhul katsetasin lõike muutmist sellisel moel, et tegin seda pisut kitsamaks. Selle abil sain mitmetele väljatoodud mõõtudele kinnitust. Lisaks muutsin hormadega, (nahast või linasest valmistatud aasad, mis pannakse läbi tärkmete ja nendest omakorda läbi paelad, et tõmmata pastlaid kindlamalt jala ümber) selle välimust pisut ebaharilikumaks.

Minu eesmärk ei olnud luua täiesti autentseid esemeid, vaid mõista nende valmistamise tehnoloogiat ning tekkinud erinevuste puhul aru saada, millest need tulenesid. Suurematele pasteldele sai alla pandud õhuke tallamaterjal, et nad kandmisel kauem vastu peaks. Üldistusi aitasid teha ka ülejäänud vaadeldud esemed (ERM A 175:64; ERM A 287:13; ERM A 566:918; ERM A 282:145; MT 364 E 349; MT 364 E 349).

1.2.1. Pastla lõige

Pastla lõige on püsinud ajas üsna muutumatuna. Pastelde valmistamiseks on vaja ühte lõiget. Traditsioonilistel pastdel ei tehtud vahet, kas on tegemist parema või vasaku jala omaga. Tihti kanti neid kindlas jalas, siis venisid nad vastava jala järgi. Kuid oli ka neid, kes pastlaid jalgade suhtes vahetasid, sellega kulusid pastlad ühtlasemalt. (Piiri 2004, lk 4-5; Valk-Falk 2006)

Pastla suurust mõõdeti kas tollipulgaga või asetati jalg nahale (EA 83, lk 25 Harjumaa). Tavaliselt igaüks teadis oma pastla mõõtmeid (EA 83, lk 24 Harjumaa). 19. sajandil tekkis võimalus osta talurahvapoest nn *nahakausta* (Põhja- ja Lääne-Eesti), *kauss* (Setumaa), *tiiteviltu nahatükk* (Audru). Öeldi ka pastlapaar, kuigi need tuli valmis teha ise (EA 216, lk 176 Paide). Sedasi nimetati paralleelogrammi kujulist nahatükki, mis poolitati kaheks ühesuuruseks trapetsikujuliseks tükiks, kaheks pastlaks (joonis 7).

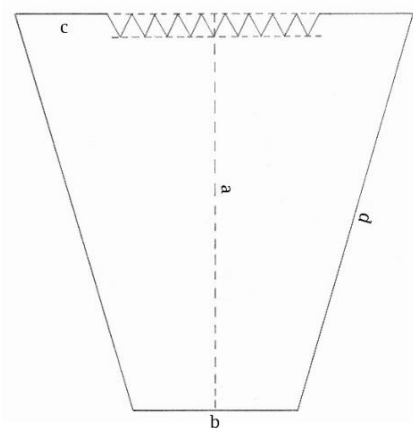

Joonis 7 Nahakaust (EA 83, lk 11)

Kitsam ots paigutub kannaks ja laiem pastla ninaks. (Astel 1967, lk 196)

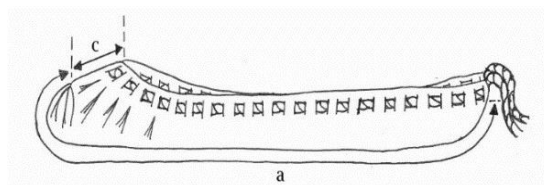
1.2.1.1. Muuseumieseme järgi lõike joonistamine

Olemasoleva eseme järgi lõike valmistamiseks vajalikud vahendid on paber, pliats, joonlaud ja mõõdulint. Lõike joonistamiseks tuleb esmalt võtta plaanitava pastla mõõdud. Üheks põhimõõduks võib pidada selle pikkust ehk keskjoont, mis mõõdetakse pastla kanna servast kuni nina otsa, kurdude koondumiskohta (joonis 8 ja 9; joon a). Järgmiseks tuleb mõõta keskjoonega risti oleva kanna laius, oluline on sisse arvestada ka kanda moodustavad voldid (Joonis 8 ja 10, joon b).

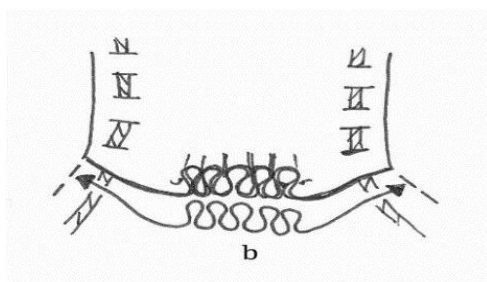
Joonis 8 Pastla mõõdud

Pastla nina laiuse saamiseks tuleb esmalt ära mõõta jala pealse õmbluse pikkus (joonis 8 ja 9, joon c). Tõmbi ninaotsaga pastla puhul tuleb lisaks veel arvestada kurdudeks kuluv laius. Lõikel on kurd tähistatud kahe tipuga ning ühe tipu pikkuseks ning laiuseks on umbes 1 – 1,2 cm, tehtud on ka lihtsalt paralleelseid sisselõikeid (Astel 1967, lk 197). Kummalegi poole tippe tuleb joonistada pool tippu, mis on umbes 0,5 – 0,6 cm. Seejärel lisatakse õmbluse pikkus.

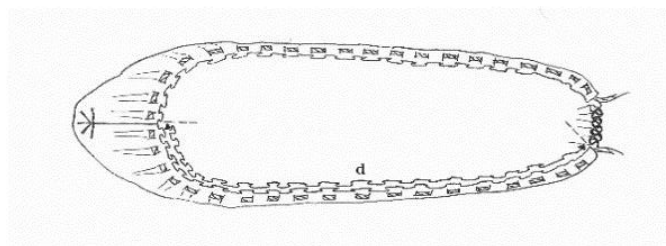

Joonis 9 Pastla mõõtude võtmine

Pastla küljepikkuse saab valmis pastla serva mõõtmisega ninaõmblusest kannani (joonis 10, joon d). Viimasest mõõdust nähakse ka ära, kas jalapealne õmblusserv on risti lõike pikkusega või pisut kanna poole kaldu.

Joonis 10 Kanna mõõdu võtmine

Joonis 11 Külje mõõdu võtmine

1.2.1.2. Kindlale jala suurusnumbrile lõike loomine

Üheks jalanõu kvaliteedi tunnuseks on tema kandmismugavus. Seda on võimalik saavutada, kui jalanõud on valmistatud kandja jala järgi. Lisaks mugavusele on võimalik sedasi ka materjali kokku hoida või paremini valida nahamaterjalist sobiliku paksusega kohta. Sellepärast kirjeldangi siin peatükis, kuidas valmistada kindlale jala suurusnumbrile kurrutatud kannaga pastlalõiget.

Pastlalõike valmistamiseks on esmalt vaja joonistada jalalaba kontuur paberile. Järgmiseks tuleb sellele tõmmata keskjoon ehk lõike pikkus. Nahakaustade puhul lõigati pastlad 10 – 15 tolli (25,4 – 38,1 cm) pikad (EA 83, lk 34 Raplamaa). Valmis tehtud pastlapaaride järgi võib öelda, et mõistlik on joonistada keskjoon, mis on üle nii kannast 1,5 – 2,5 cm, kui suure varba otsast mõõtes 2,5 - 3 cm.

Risti keskjoonega tuleb kanna moodustamiseks vajalik laius, mis koosneb siis kanna enda laiusest (voltide jaoks vajaminev laius) ja pastla serva kõrgusest. Volte on tehtud kannale paksema naha puhul 3 või õhemale nahale isegi kuni 7. Ühe voldi jaoks tuleb arvestada umbes 0,5 – 1 cm. Enamasti on kogu kanna laiuseks 5 – 6 tolli (12,7 – 15,24 cm), naistel ka teinekord vähem (Astel 1967, lk 195 – 196).

Pastla nina moodustamiseks tuleb teises otsas tõmmata keskjoonest kummalegi poole joon. Tõmbi ninaga pastla puhul tuleb lisaks veel tõmmata saadud joonest 1 cm kanna poole paralleelne joon. Need on esmalt abiiks. Seejärel tuleb selgeks teha, mitut kurdu pastla ninaotsa soovitakse. Kurde tehti pastla ninale harilikult kuni 6, kuid on ka erandeid, näiteks Muhu kurrutatud pastlal on kurde 12. Mida rohkem kurde on, seda laiemaks ja ümaramaks pastla nina muutub. Tipud saab joonistada eelmise peatüki kirjelduse järgi (vt lk 9). Kummalegi poole tippe tõmmatakse ninapealse õmbluse pikkus, mis võib olla 3 – 8 cm. Tihti tõmmatakse õmbluse joon pisut kanna poole kaldu. Mida vähem see keskjoone suhtes kaldu on, seda laiemad pastlad jalalaba osas tulevad. Viimaks tõmmatakse kummaltki poolt viltused küljejooned.

Erandina võib välja tuua kroogitud/kurrutatud pastlad ehk Muhu ja Vormsi pastlad. Nende kurdude sisse pressimise teeb võimalikuks see, et nende lõige on tehtud ninaosast laiemaks kui lihtsal pastlal.

Muhu pastdel annab laiuse rohke tippude arv. Traditsiooniliselt tehti nendele pastdeldele nina otsa 12 kurdu (Lisa 2, lõige 5). Vormsi pastdel tekitab ninaotsa laiuse suhteliselt pikk jalapealne õmblus (Lisa 2, lõige 8)

1.2.2. Pastelde väljalõikamine ja õmblemine

Pastelde valmistamiseks vajalikud tööriistad on nuga, naaskel, peitel, haamer, niit, nõel, tangid. Nende valmistamine võtab aega 2 – 3 h. Töö etappidele kuluva aja olen pannud tabelina lisasse 6. Lõige tuleb asetada naha paremale poolele ja kas spetsiaalse pliiatsi või naaskli abil tõmmata kontuurjoon. Valmis lõike järgi tuleb nahast välja lõigata kaks pastelt.

Pilt 1 Tärkmed ja vajalikud auguread

Järgmiseks sammuks on peitliga pastla pikematesse servadesse tärgete (Kagu-Eestis ka tsärge, Setumaal tsälge ja Põhja-Eesti idapoolses osas orm) sisse tegemine. Kasutatud on enamasti 0,6 – 1,5 cm peitlit. (Astel 1967, lk 196; EA 83, lk 34) Suuremat peitlit on hea kasutada siis, kui läbi tärkmete läheb nahkrihm, mille laiuseks on olnud tavaliselt 1 cm. Tärkmed lüüakse servast umbes 5 mm kaugusele ning 0,1 – 2 cm vahega. Tärkmete vahe tehti suurem just paksemast nahast meeste tööpastelde puhul, tihedamad ja korrapärasemad tärkmed tehti naiste- ja laste pasteldele ning õhemast nahast pidulikumatele pasteldele. (Astel 1967, lk 196 – 197) Arvestada tuleb ka sellega, et pastla ninaossa jääks piisav õmblusvaru.

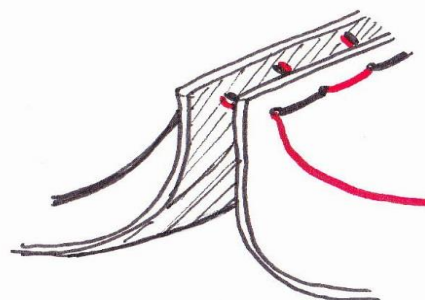

Joonis 12 Nina kurdu tõmbamine

Pilt 2 Kurdu tõmmatud ninaots

Tõmbi ninaga pastelde puhul on vaja eelnevalt teha ninapealsetele tippudele naaskliga augud. Valmistatud pastlapaaride järgi saab öelda, et õmblust kinnitada on tunduvalt lihtsam ja tulemus saab kindlam, kui kasutada kahte augurida (pilt 1). Aukudest viiakse vahatatud niit läbi ning tõmmatakse nina kurdu (joonis 12; pilt 2). Seejärel kinnitatakse kurrud sõlmega, kus üks sõlm on sõlmitud ühes suunas ja teine teises. ning soovitav on viia niidid veel seestpoolt ühest kurrust läbi, uuesti sõlmida ning seejärel lõigata otsad väiksemaks. Kui

Joonis 13 Kahe nõela õmblus

eelnevalt on võetud nina jaoks piisavalt pikad niidid, siis on võimalik nendega edasi teha jalapealset õmblust. Selleks tuleb panna naha paremad pooled vastamisi kokku ning teha naaskliga augud. Need võib ära teha ka enne nina kurdu tõmbamist. Aukude vahe uuritud pastlapaaride järgi on olnud ~1 cm, kuid valmistatud pastelde järgi tundub, et parema tulemuse saab umbes 0,5 – 0,7 cm vahedega. Õmmeldakse pahemalt poolt ning kõige parem on seda teha vahatatud linase niidiga. Varasemalt on seda tehtud ka pigitatud niidiga (EA 83, lk 142 Pärnumaa). Ühtlasema tulemuse saab kasutades kahenõelaõmblust (joonis 13). Pärast õmblemist on vaja üht puujuppi, mis tuleb panna saadud ninasse, see aitab paremini õmblusi haamriga maha peksta (pilt 3). Vajadusel tuleb näppudega ettevaatlikult kaasa aidata. Kogu see protseduur teeb pastlanina pehmemaks.

Pilt 3 Nina õmbluse maha pekmine

Traditsioonilistel pastdel on enamasti moodustatud kand voltidest, nimetatud on ka *volli*, *kortsu*, *kipra* (Astel 1967, lk 197). Neid on tehtud paksema naha puhul 3 või õhemale nahale kuni 7. Nende moodustamiseks on samuti mõistlik alustada naaskliga aukude ette tegemisest, suunaga keskelt äärte poole. Ühe voldi jaoks läheb vaja kahte auku, mille vahe on 0,5 – 1 cm vahele. Tehtud on nii üks kui ka kaks augurida ning toimitakse nagu tõmbi

Pilt 4 Kanna kurdu tõmbamine

nina puhulgi (pilt 4). Kahe pastla puhul võimalikult sarnase tulemuse saamiseks võib augu kohad ära märkida juba lõikel. Kagu-Eestis on välja toodud, et kanna tegemisel tehti sõlmed pastlale väljapoole, kuna siis need ei hakanud hõõruma (EA 83, lk 77). Leian siiski, et niiti on võimalik sõlmida pahemal pool nii, et see ei hakka jalga häirima ning on visuaalselt ilusam. Kannale on tehtud ka tippe nagu ninalegi, aga vähemal arvul. Sellise kannaga pastlaid peeti kohati *nooriku pasteldeks*. (ibid, lk 11 Jüri) On ka variante, kus kanna kurdu tõmbamiseks on tehtud 5 – 6 umbes 0,6 cm sügavust paralleelset sisselõiget nagu teatud juhtudel ninaotsa (EA 83, lk 142 Pärnumaa; lisa 3 Kihnu).

Lõpuks aeti tärkmetest läbi paelad, mille abil pastlad jalgade ümber tõmmati. Teinekord pandi jala kummalegi poole kahest tärkmest läbi ka linasest või nahast aasad, mida nimetati hormadeks. Need aitasid koos paeltega pastelt jala vastas hoida.

Vormsi ja Muhu kurrutatud pastelde puhul oli vaja veel iga tärke juurde korrapärased kurrud sisse saada, et paela pingutamisel jääks pastla välimus nägus. Seda tehti hammastega närvides, hiljem kasutati selleks tange. Neil olid kroogitud nii varbapealne, küljed kui ka kand ning olid sügavamad kui mujal. (Piiri 2004, lk 6; Vormsi naise rahvarõivad) Vormsi pastlad tehti enamasti pargitud nahast ning värviti raudvitroli või tõrvaga mustaks.

Kuna kurrutatud pastelde järgi tehtud tööproovid tulid välimuselt kohati erinevad originaalesemetega võrreldes, siis proovisin lõiget pisut muuta, et saavutada soovitud tulemus. Lõigetel muutsin tippude laiusi. Vormsi pastel sai läbi proovitud veel 0,5 cm (Lisa 8, foto 7; lisa 2, lõige 9) ning Muhu pastel 0,5 cm ja 0,7 cm laiuste tippudega (lisa 2, lõige 5 ja 6; lisa 8, foto 9 ja 10).

Vormsi pastla puhul seisnes erinevus ninapealsetes kurdudes, mis tulid suuremad (Lisa 8, foto 6). Vähendatud tipulaiusega sai see küll originaalilähedasem, kuid pastel ise muutus oluliselt väiksemaks, kui vaja. Muhu pastlad aga see eest ei erinenud mitte ainult välimuselt vaid ka suuruselt (Lisa 8, foto 8). Tippude kitsamaks tegemisel sai küll paremaks suuruse, kuid välimuselt ei õnnestunudki sarnasust saavutada. Saadud tulemustest võib järeldada, et kasutatud materjalide paksus ja jäikus on niivõrd erinevad. Arvesse tuleb võtta ka seda, et võrreldavate pastelde puhul on kasutatud parkimata nahka.

Pastlad on olnud eestlaste jaoks lihtsad ja väga praktilised jalanõud, mida on kantud nii tööl, kirikus kui ka pidustustel. Usun, et nende valmistamisega tuleb peaaegu igaüks toime ja vaja läheb selleks vaid mõningaid koduseid vahendeid. Naturaalsest taimpargitud nahast valmistatuna sobivad need kanda ka paljude tänapäeva rõivaste juures.

1.3. Nahk jalatsi materjalina

Traditsiooniliselt on pastlad tehtud looma- s.o. veise- ja hobusenahast (EA 83, lk 9 Harjumaa). Varasemalt on kantud parkimata (*raagnahk*, mulkidel *tõpranahk*, Muhus *öötnahk*, ka lihtsalt *toores*, *pargita*.) nahast pastlaid (Astel 1967, lk 193). Kui kasutusse tulid pargitud nahast pastlad, siis veel pikalt püsisid välitöödel kasutuses toorest nahast valmistatud pastlad, kuna need olid soojemad, veekindlamad ja polnud libedad (EA 83, lk 56 Harjumaa).

Tihti ei aetud pasteldelt karvu maha, selliseid nimetati karvapasteldeks. Seda ei peetud küll ilusaks, kuid karvade väljapoole alles jätmisel pidasid pastlad kulumisele paremini vastu (Nõmmeots 1949, lk 75). Paides on mainitud, et talla alla jäetud karv tegi pastla soojemaks (EA 216, lk 176). Põhjus, miks karva eriti sissepoole ei jäetud, on see, et pastlad hakkasid hirmsat moodi haisema (KV 463, lk 46).

19. sajandi lõpu poole kanti võimaluse korral siiski pargitud nahast pastlaid, ise küll pargiti vähe, seega parknahk osteti (EA 83, lk 47 Harju-Jaani). Parkimiseks kasutati kas kuuse- või lepakoort, teinekord ka neid korraga ning lisati veel pajukoort (EA 83, lk 24 Harjumaa).

Kohaste parkainetega läbipargitud nahk omab asendamatuid väärtuslikke eriomadusi, mida pole suudetud senini leida ühestki teisest materjalist. Nendeks on painduvus, suur sitkus ja vastupidavus kulumisele ning ajahambale. (Kangro 1939, lk 7)

1930. aastate lõpu poole võeti pastelde valmistamise juures kasutusele nn valgekumm (ehk toorkumm). Sellest valmistatud pastlad tulid odavamad kui nahkpastlad, kuid jalg läks nendes kuumaga kergesti hauduma ning need kulusid kiiresti, lappida neid aga ei osatud (KV 463, lk 146 Pärnumaa).

Kaasaegsema jalatsi puhul kasutatakse nahka, mis ei tohi olla liiga lõtv, pehme ega veniv, kuna need omadused ei lase jääda kinga algvormil püsima, king vormub lõpuks pigem jakukujuga. Viimane võib olla küll kandjale mugavam, kuid rikub kinga välimuse, mida püütakse vastava liistuga saavutada. (Kangro 1939, lk 47)

1.3.1. Nahkjalavarju hooldamine

Parkimata nahast pastlaid pidi hoidma külmas kohas, seetõttu naistele kodusteks töödeks ei kõlvanud, kuna läksid tubastes tingimustes haisema ning mädanesid kähku ära (EA 83, lk 75; lk 14 Harjumaa). Neid pidi tihti leotama, sest kuivades muutusid kõvaks ja hõõruvaks (EA 83, lk 75 Harjumaa; EA 216, lk 324 Peetri). Hooldatud parkimata nahast pastlad pidasid vastu pisut üle kuu (EA 83, lk 23 Harjumaa).

Ka pärast parkimist, kui nahakiud puutuvad kokku õhuhapnikuga, hakkavad need hapenduma ja hävinema. Tavapärastest tingimustes toimub see aga väga aeglaselt, hästi pargitud nahad võivad säilida sadu ja tuhandeid aastaid. (Kangri 1939, lk 54)

Jalanõud puutuvad pidevalt kokku tingimustega, mis soodustavad naha kõdunemist ja panevad proovile selle vastupidavuse. Nendeks on suur niiskus, valgus ja kõrgendatud temperatuur. Samuti peab jalatsinahk vastupidama alalisele muljumisele ja kortsumisele, kuid sealjuures säilitama õhu läbilaskevõime. (ibid, lk 7; 54) Selleks, et jalatseid kaitsta ja pikendada nende eluiga, tuleb neid regulaarselt hooldada (Kingell).

Iga jalatsi puhul on oluline hoida neid kuivas, hästi ventileeritud kohas. Eelnevalt hooldamata jalats saab ruttu märjaks ja muutub koledaks, sellepärast tuleks juba enne esmakordset kandmist alustada jalatsi hooldamisega. Selleks on tänapäeval võimalik kingapoodidest leida kindlale materjalile vastav vahend. Tähtsamateks neist on nahka küllastavad vahendid, mis imbuvad nahka, toidavad ja muudavad naha pehmeks, ning nahka katvad vahendid, mis muudavad jalatsi pinna mustust ja vett tõrjuvaks. (ibid)

Enne vastavate vahendite kasutamist, tuleks jalanõul lasta eelnevalt kuivada toatemperatuuril ja seejärel sellele kogunenud mustus eemaldada. (ibid) Esmalt on mõistlik proovida kuivapoolsemat puhastamist, kuna see pole nahale nii koormav. Alles siis, kui sellega ei saavutata soovitud tulemust, on mõistlik proovida märgasid puhastusmeetodeid. Pärast viimase kasutamist tuleks kindlasti teha ka niiskus-mustuskaitset. Seda tuleks uuendada regulaarselt sõltuvalt ilmastikule ja jalatsite kandmissagedusele. (Ritico)

Soovitatakse kasutada ka vahetatavaid sisetaldu, kuna need kaitsevad jalatseid, sokke kui ka jalgu higistamise, niiskuse ja külmetamise eest (ibid).

2. PASTLAPAEELAD

Antud peatükis kirjeldan pastlapaelte valmistamist ning võrdlen erinevaid materjale. Samuti toon välja Eestis kasutusel olnud traditsioonilised paelte sidumisviisid.

Pastlapaelad (*paelad, paalad, paulad, nõörid, Kagu-Eestis kablاد*) on pastelde juures oluliseks osaks, nende abil tõmmatakse pastlad ümber jala (Astel 1967, lk 202). Teisalt ei anna alahinnata ka seda, kuidas nende praktilisuses leiti võimalus tekitada nendega ka ilu. Seda just paelte valmistamisel kuid ka sidumisviisidega.

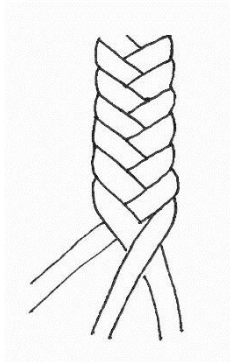
Astel on märkusena välja toonud, et kättesaadavate materjalide järgi ei ole kahjuks võimalik kindlaks määrata pastlapaelte sidumisviiside täpseid ajalisi erinevusi (1967, lk 206). Sain selles ka ise veenduda uurides erinevaid EA-si ja KV-si, et sealne informatsioon ei ole väga detailne. Sageli on ära mainitud vaid see, kas paelu seoti pahkluu juures või kõrgemal.

2.1. Pastlapaelte valmistamine

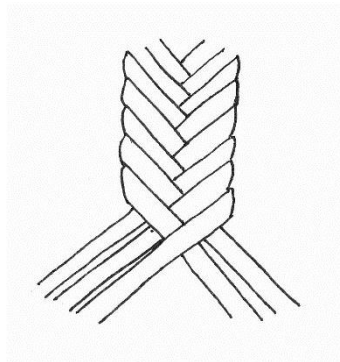
Pastlapaelu valmistati enamasti linast, harva ka kanepist. Leidus kohti, kus kasutati villast lõnga, näiteks Ruhnus punuti need kolmeharulisest valgest lõngast. (Piiri 2004, lk 5) Kihnus „naaritsetakse“ naiste pastlapaelad punasest vill-lõngast, kuid Simunas on naistel olnud ka kirjud pastlapaelad (Manninen 1929, lk 461). 19. sajandi lõpust hakkasid aga levima üldisemalt meeste pastdel nahkrihmad, hiljem vähesel määral ka naistel. Enamasti aeti tärkmetest läbi nahkrihm, mille otsa seoti linasest, Vormsil mustast puuvillasest või villasest materjalist paelad. (Piiri 2004, lk 5; Vormsi naise rahvarõivad)

Enamasti on pastlapaelad punutud kolmel erineval meetodil. Valmistasin nende eeskujul kokku 12 erinevat tööproovi, millede puhul kasutasin kahte erinevat materjali. Nendeks olid kahte erinevat sorti linast ning kahe- ja kolmekordne villane lõng. Esimeseks meetodiks oli

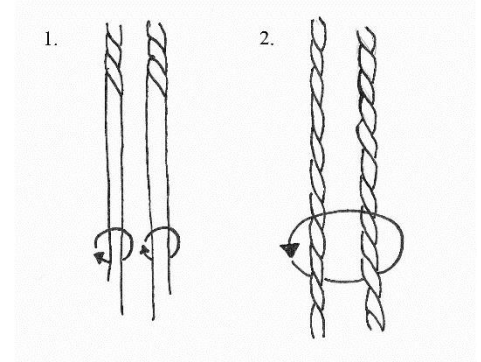
kolmeharuline punutud pael (joonis 13; lisa 5, tööproovid 1 a; b ja 4 a; b), teiseks nelja või enama lõngaga palmitsetud pael (joonis 14; lisa 5, tööproovid 2 a; b ja 5 a; b) ning keerutatud pael (joonis 15; lisa 5, tööproovid 3 a; b ja 6 a; b). Tööproovid on teadlikult valmistatud erinevate materjalidega, et saada ülevaade nende eripäradest valmistamisviiside juures. Täiendatud andmed paelte kohta on välja toodud lisa 7 olevas tabelis.

Joonis 13 Kolme harulise paela punumine

Joonis 14 Nelja või enama lõngaga paela palmitsemine

Joonis 15 Paela keerutamine

Pastlapaelte pikkus olenes sellest, kuidas neid jala ümber seoti (Astel 1967, lk 204).

2.2. Pastlapaelte sidumisviisid

Pastlapaelu on seotud mitmel erineval moel. Piirkonniti esinesid selles üsna selgepiirilised erinevused. Samuti tulid erinevused sisse ka paikkonniti, seda olenevalt säärekatetest, paelte materjalist, kandja soost ja ka teatud töödest tulenevalt. (Astel 1967, lk 206) Pikkade sukkade või kõrgele ulatuvate sääremähiste kandmisel keerati sarnaselt säärepaeltega ka pastlapaelad kõrgele sääre ümber (Manninen 1929, lk 461-462). Astel on veel täpsustanud, et kui kanti jalarätte siis seoti pastlapaelad kõrgemale kui sukkade puhul (1967, lk 206). Ära tuleb mainida ka see, et kuigi igal paikkonnal oli välja kujunenud ühe sidumisviisi laiem levik, siis ei tähenda see, et neis kohtades ei oleks teistsuguseid sidumisviise olnud (Manninen 1929, lk 464).

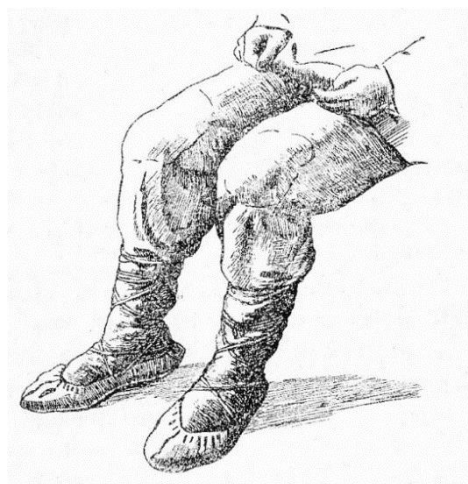
Paelte sidumise juures saab välja tuua kaks peamist iseärasust. Ühe puhul moodustavad kannatagant tulevad paelad jalalabal risti. Neid ristatud paelu on nimetatud Põhja- ja Kesk-Eestis *kõelused*, *kõõlused*, *keelused*, *ristpaelad*, Lõuna-Eestis *aasatsed*, *aaskablad*, *aasandused*, *ristkablad*, Lääne-Eestis *põigused*, *põiguspaelad*, *põigud*. (Astel 1967, lk 206) Selleks, et seda risti jalalabale moodustada, oli pasteldele jala mõlemale poole tühemuse kohale lisatud *horm*, *orm*.

Kuid oli ka neid variante, kus pastedel hormad puudusid ning siis juhiti paelad hormade kohast äärest läbi. (Manninen 1929, lk 462) Sellist sidumisviisi kasutati eriti põllutöödel, talvel sügava lumega, kalapüügil ja loibade sidumisel. Mõnikord asendati põllutöid tehes jalapealset ristipaela ka eraldi paelaga, *kõõruspaelaga*, mis oli pandud üle jalalaba risti läbi tärgmete. (Astel 1967, lk 206 – 207)

Teise pastlapaelte sidumisvõtte juures jooksevad paelad kanna juurest kohe risti üksteisest üle sääre ümber jala kurgu kohal ehk jalalaba painde kohal või kõrgemal. (Manninen 1929, lk 462) Mõnel pool tehti risti asemel ka sõlm ning seejärel jooksid paelad ümber jala (Astel 1967, lk 207)

Neid kahte sidumisviisi uurides saab veel välja tuua mitmeid väiksemaid erinevusi. Nende kirjeldamisel toetun Mannineni süstemaatilisele jaotusele: tähega A märgib ta sidumisviisi, mille juures paelad käivad hormadest või hormakohtadest läbi, tähega B märgib ta sidumisviisi, kus paelad lähevad kanna juurest kohe üksteisest risti üle. (1929, lk 462)

„A1. Paeltele tehakse kanna taha keerd või sõlm sisse ja juhatakse need teine teiselt poolt jala ümber ette poole, vahetades parempoolne pael vasakusse kätte ja vasakupoolne paremasse. Siis pistetakse kumbki pael vastavast hormast (resp. hormakohast) läbi. Nii moodustub rist jala kurgu peale. Vabad otsad viiakse samalt poolt küljest, kus nad on ormakohast läbi pistetud, kanna taha, kus moodustub teine rist. Kolmas tuleb jälle ettepoole, sääre peale. Niisuguse puhul, kui säärevari on pikk, võib riste tulla isegi rohkem. Otsad seotakse sääre ümber kinni.

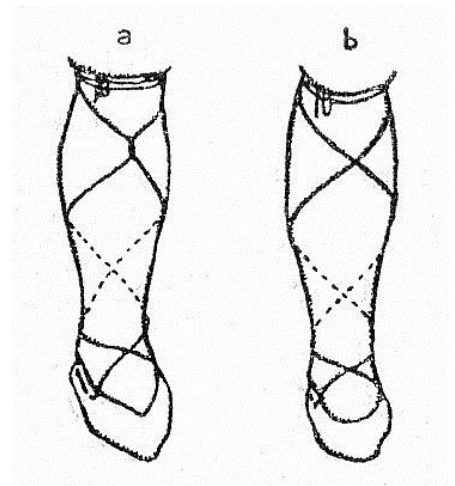
Joonis 16 Sidumisviis A1

– See sidumisviis on märgitud üles Tartu- ja Võrumaalt.“

(joonis ?16) (Manninen 1929, lk 462) Sarnast sidumisviisi on kasutatud ka Raplamaal, ainult sageli jäeti labajalale rist tegemata, eriti meestel, kes kandsid paelu ka kõrgemal kui naised. Vajadusel panid välitööde ajaks kõõruspael (EA 83, lk 36).

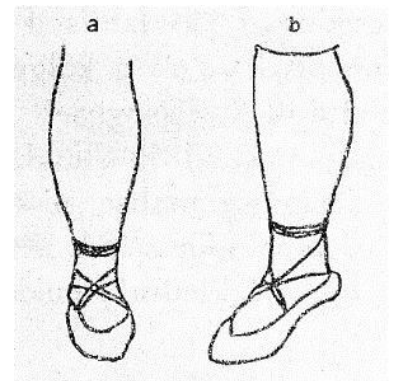
„A2. Paelad, millele on keerd või sõlm taha tehtud, tuuakse kanna juurest mööda pastla äärt kuni hormadeni (resp. hormakohtadeni). Hormadest läbi juhitud paelad lüüakse jala kurgu peal üksteisest risti üle, ning viiakse sääre taha, kus sünnib teine rist. Kolmas tekib ette poole, mille

järel otste sidumine sünnib põlve alt jala ümber (Joonis 16 b). Paiguti tehakse kolmanda risti asemele n.n. pööre, s.o. mõlemad paelad pööratakse teineteise ümber ja viiakse tagasi poole, nii et siis see pael, mis oli toodud paremalt poolt, läheb jälle paremale ja vasakult poolt toodud pael tagasi vasakule poole (Joonis 16 a). Mõnikord tehti pööre teise risti kohas sääre taga. – See sidumisviis on üles tähendatud Setu-, Võru- (Põlva, Rõuge) ning Tartumaalt (Võnnu).“ (Manninen 1929, lk 463) ERM KV-st selgub täpsustuseks, et põlve ümber keeratakse paelu kaks korda ning sõlme otsad pannakse allpool risti oleva nööri vahele. Hiljem, kui hakati kandma lühemaid sukki, tuli nööri rohkem kui kaks korda ümber sääre siduda, kuna nöörid olid ajaga säilitanud endise pikkusega. (KV 463, lk 224 – 225 Tartu- ja Võrumaa)

Joonis 16 Sidumisviis A2 a,b

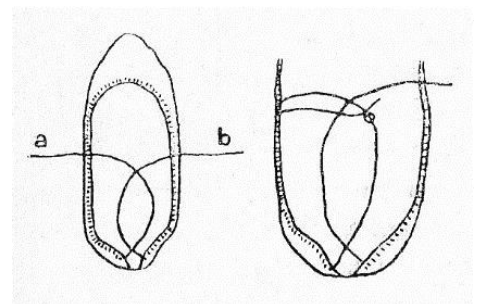
„A3. Paelad tuuakse tagant ettepoole ja tehakse jalapeale rist nagu A1. Hormakohtadest läbi pistetud paelad viiakse tagasi sama teed, nimelt üle põia jala taha ning seotakse ümber jala kinni natuke pahklust kõrgemal.“ (joonis 17) (Manninen 1929, lk 463)

Joonis 17 Sidumisviis A3

Sellist sidumisviisi on Mannineni andmetel kasutanud P.-Jaagupi, Tõstamaa ja Kihnu mehed (*ibid*, lk 463). Astel on üldistavalt toonud välja, et sedasorti sidumisviisi on kasutatud Lõuna- ja Ida-Eestis nagu ka Mannineni kirjelduse kohaselt pastlapaelte sidumist A1. Paelte madalale sidumine jõudis lõunapoolsetele aladele veidi hiljem. Algselt levis see vaid meeste seas seoses pikkade püksete ja sokkide kandmisega. Naised võtsid sellise sidumisviisi kasutusele siis, kui hakkasid sukkasid kandma. (Astel 1967, lk 209) Kirjelduste kohaselt on Koeru kihelkonnas A1 enamasti kasutanud kohalikud mehed ja A3 naised (EA 216, lk 91 – 95).

„A4. Paeltele tehakse kanna taha keerd või rist, viiakse need teine teiselt poolt jalga ettepoole ja juhatakse hormakohtadest läbi. Oletame, et pael b on pealmine ja pael a alumine. Paela a ots juhatakse tagasi kohale, kus pael b läheb sellest üle, keeratakse pael a kord ümber sama haru ja tõmmatakse tekkinud silmus kuni ristini edasi. Paelad

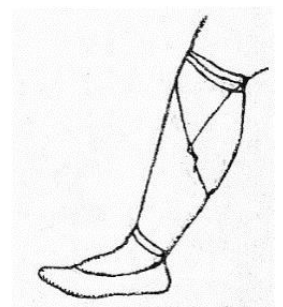

Joonis 18 Sidumisviis A4

jäävad nõnda hästi pinguli. Otsad a ja b köidetakse mõlemad jooksvasse sõlme umb. tähe c kohal, pastla ääre ligidal. Sõlm koos vabaks jäänud otstega mässitakse kokku nutsakusse ja pistetakse pastla ääre sisse. Paelad on lühikesed, et oleksid paremini peidetavad. – see sidumisviis on tarvitusel Mihkli kihelkonna meestel ja naistel.“ (joonis 18) (Manninen 1929, lk 463)

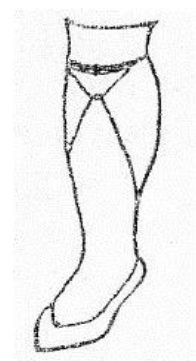
„B1. Paelad mässitakse kohe sääre ümber umb. Pahkluu kohale.“ (Manninen 1929, lk 463) Jüris tehti linase paelaga kanna taha sõlm, mis seoti ümber 4-5 korda ülevalt poolt pahkluid ümber jala ja siis pandi teine ots aasast läbi ja topiti paelte vahele. (EA 83, lk 12-13 Harjumaa). Linaste paelte kandmisel kasutati ka vedusõlme, mis tehti kanna taha, tekkinud aas viidi jala kurgule ning sellest pandi läbi mõlemad paelaotsad ja keerati siis teine teist kätt ümber jala. (EA 83, lk 26; 42 Harjumaa) H-Jaanis ja H-Madises toimub paelte sidumine nii, et kanna taha tehakse vedusõlm, selle tulemusel tekkinud aasast, mis viiakse jala kurgu peale, viiakse läbi mõlemad paelaotsad ning keeratakse teine teist kätt jala ümber. Sellist kinnitusviisi peetakse omaseks Harju- ja Läänemaale, sh Vormsile, Pakrile ja Vihtapalu rootslastele. Viimaste puhul olid paelad seotud pahklust pisut kõrgemale. (Manninen 1929, lk 463) Vormsi kohta on lisaks veel välja toodud, et need mähiti tihedalt musta reana ning tuli jälgida, et valge soki vikliosa paelte vahelt välja paistaks (Vormsi naise rahvarõivad).

„B2.. Mõlemad paelad tõmmatakse jala vasakule poole ja mässitakse korraga paar tiiru jala ümber, siis viiakse kord üle sääre ja keerutatakse üleval põlve all jälle paar kolm tiiru. Paela otsad pistetakse kas sinnasamasse tiirude vahele või viiakse sääre pealt poolpõiki tulevate kahe paela taha. – niisuguse sidumisviisi kohta on seni teada ainult Rõngust.“ (Joonis 19) (Manninen 1929, lk 464)

Joonis 19
Sidumisviis B2

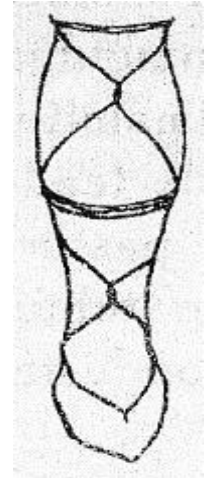
„B3. Kanna taga lüüakse keerd sisse ja tuuakse paelad üles ettepoole, tehakse põlve alla pööre ja mähitakse põlve õnaruse kohal sääre ümber kinni. – Niisugune sidumisviis on omane naistele Pärnu- ja Läänemaal (P.-Jaagupi, Tõstamaa, Varbla, L.-Nigula) ja Kihnus.“ (Joonis 20) (Manninen 1929, lk 464)

Joonis 20
Sidumisviis B3

„B4. Kanna tagant tuuakse paelad ette, kus tehakse pööre sisse. Pooles sääres „ruitakse“ paelad mõned korrad rõhtloodis ümber sääre, selle järel tuuakse ettepoole, tehakse jälle pööre ja lõpuks seotakse otsad põlve alt ümber sääre kinni.“ (Joonis 21) (Manninen 1929, lk 464) P-Jaagupis sidusid noormehed pastlapaelu nii kirikusse minnes (ibid, lk 463)

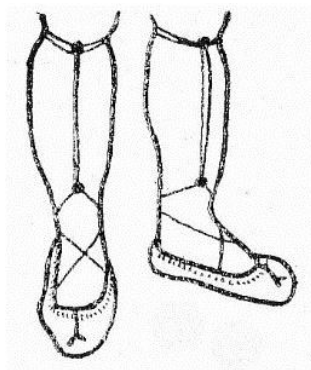
Astel on välja toonud lisaks Mannineni kirjeldatule veel kaks omapärast pastlapaelte sidumisviisi. Eelneva jaotuse järgi saab need nimetada sidumisviisideks A5 ja B5. Esimest sidumisviisi on täheldatud Vändras, seal toodi jalalabal ristatud paelad tagant uuesti ette, säärel tehti sõlm ning paelad viidi otse üles põlve alla, kus need kinnitati sõlmeta ümber jala (joonis 22). Sidumisviis B5 on kasutusel olnud Martnas ja Ridalas, kus kanna taga sõlmitud paelad toodi mööda sääre seesmist või välist külge üles ja kinnitati põlve alla (joonis 23). (1967, lk 209)

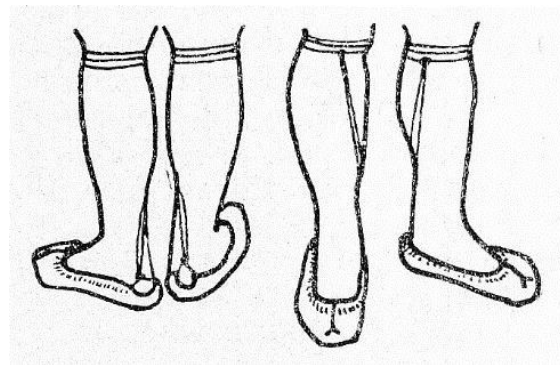
Joonis 21
Sidumisviis B4

Harjumaal on välja toodud see, kuidas kandsid pastlaid eelkooliealised lapsed. Nendel paelu ümber jala ei seotud. Paelad viidi tärgetest läbi ning need lõppesid ära kannaga taga. (EA 83, lk 12)

Antud sidumisviise on kasulik teada, kui kannad oma piirkonna pastlaid ja tahad seda teha võimalikult täpselt. Samas on võimalik ka kaasaegse rõivastuse juures kasutada pastlaid ning pastlapaelte erinevaid sidumisvõtteid.

Joonis 22 Sidumisviis

Joonis 23 Sidumisviis

3. PRAKTILINE TÖÖ

Diplomitöö praktilises osas olen kavandanud kolm paari kaasaegseid jalanõusid, mis on inspireeritud tõmbi ninaga ja kurrutatud pasteldest. Peatüki käigus kirjeldan jalavarjude valmimise protsessi, toon välja sellele kulunud aja ning lõpuks teen kokkuvõtte ja märkused töö käigus omandatust.

3.1. Inspiratsioon ja kavandamine

Pastlad on oma olemuselt väga lihtsad. Kõikidel kasutusel olevatel detailidel on praktiline ülesanne. Oma kavandamist planeerides püüdsin seda mitte unustada. Kuna mulle on väga sümpaatsed kõik võimalikud voldid, kurrud ja krooked, siis tundus, et need võiksid minu loodud töös kindlasti esineda. Seepärast otsustasingi, et kõige paremini võiks sobida just kaks tüüpi, tõmbi ninaga ja kurrutatud pastlad. Koondasin kõik detailid, mis on omased neile pasteldele, nendeks olid: paelad ja nende sidumisviisid, kurrud, kõõruspael, ormad, kand ja ninaots.

Eesmärgiks sai luua kolm paari liistul valmistatud jalanõusid. Kavandasin need sellisel moel, et esimesed oleks lihtsad ja madalad jalanõud, järgmised juba kõrgema kontsaga ja pisut pidulikumad, kolmandad samuti kõrgemad, kuid nende tallad on täispuidust ja hingedega. (Lisa 4, kavand 1; kavand 2; kavand 3).

Minu loodud jalanõud on mõeldud nooruslikule naisele, kes hindab naturaalseid materjale, on oma riietumises julge, kuid tasakaalukas.

3.2. Ettevalmistus

Oma ideede teostamiseks pidin leidma valdkonda tundvad inimesed, kes saaksid mind aidata. Abi leidsin ettevõttest RV Ortopeedia OÜ. Sealt sain juhised, mida peaksin tegema, et minu kavandatud jalavarjud sellised saaks, nagu ma olin plaaninud. Lisaks oli võimalik RV Ortopeedia OÜ-st laenutada vajaminevad liistud ning hankida osa materjalist.

Puidust taldade ja kontsade tegemise võttis enda peale minu isa, kellele on puutöö olnud hobi juba mitmeid aastaid. Ta ei olnud küll varem selliseid asju valmistanud, kuid oli nõus kingsepalt saadud näpunäidete järgi nende tegemist siiski proovima.

3.3. Pealsete valmistamine

Kavandatud kolme jalavarju jaoks kasutasin kahte erinevat liistu. Edasi kirjeldangi, kuidas sai neile lõiked konstrueeritud ja pealsed valmisõmmeldud. Paelad, mis ma pealsetele punusin, said tehtud kõigile mudelitele linasest materjalist. Materjali valik sai tehud lähtuvalt sellest, et tegu oli pigem soojema aja jalatsitega ja oli ka visuaalselt sobivam.

3.3.1. Lõigete loomine

Minu kavandatud jalanõudele ei olnud võimalik valmistada lõikeid nagu pastledele. Pastla lõige ei järgi jalale iseloomulikku kuju ning on mõeldud jalale tema normaalses asendis. Kui soovitakse kasutada juba väikest kontsa, ei hoia pastel enam tavapäraselt. Sellepärast tuli lõiked valmistada hoopis teise tehnoloogiaga, kuid seal juures säilitada pastlale omane välimus.

Lõigete tegemiseks võtsin vastava suurusnumbri ja kujuga liistu. Liistu kasutamine on vajalik jalanõule kindla kuju andmiseks, mis püsiks ka kandmisel. (Šuv 1966, lk 30). Selle katsin maallriteibiga

(pilt 4). Olenevalt mudelist tuli teibist ehitada ka vastava kõrgusega sääreosa.

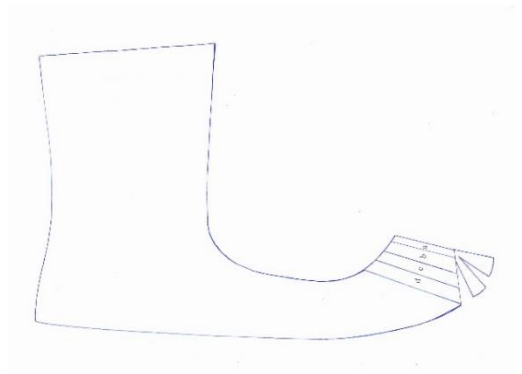

Pilt 4 Teibiga kaetud liist
joonistatud jalanõu kujuga

Järgmise sammuna joonistasin pliiatsiga liistule soovitava kuju ehk lõike- ja õmblusjooned. Nende järgi lõikasin saadud detailid välja ning liimisin paberile. Kuna kõigil mudelitel on ühe või teise koha pealt kurrutatud, tuli saadud lõikeid kohandada.

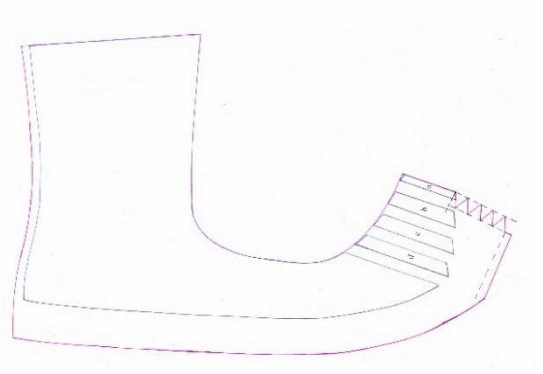
3.3.1.1. I Mudel

Selle mudeli juures oli vaja tekitada ninaotsa neli kurdu ja ninaosa peale ka pisut kurrulist pinda. Liistult saadud lõikeid oli kaks, nimetan ühte detaili jalalaba välimiseks ja teist sisemiseks. Alustuseks võtsin kohandamiseks jalatsi välimise detaili. Joonisel 24 on näha kohad, mis ma esmalt liistult saadud lõikelt eraldasin, et seda kohandada ning lisas 2 on näha valmis lõikeid (lõiked 10 ja 11).

Joonis 24 Lõikelt eraldatud osad

Selleks, et teada saada kui sügavad kurrud olla võiks ning palju tuleb lõiget üldse pikendada, tegin vastava nahaga läbi kolm tööproovi. Võtsin 10 cm laiused nahatükid, millest ühele tegin kaks 1 cm, teisele 0,7 cm ja kolmandale 0,5 cm laiuste vahedega sälgude rea ning tõmbasin naharibaga kurdu (Lisa 5, tööproov 7; 8 ja 9). Esimesel juhul sai nahatüki laiuseks 4,5 cm teisel 6,5 cm ja kolmandal 5,5 cm. Neist sai sobivaks tööproov 9, seda nii välimuse kui ka valmistamise poolest.

Joonis 25 Lõike muutmine

See ninaosas olev ala, kuhu kurrud tulema pidid, on 4 cm ning tööproovi järgi sai 10 cm laiusest nahast 5,5 cm kurrutatud pinda. Nende teadmistega tegin ristkorrutise, mille abil sain teada, et kurrutamiseks on vaja 7,3 cm laiust pinda, millele lisasin juurde ka 0,5 cm õmblusvaru. Selle ala jagasin umbes neljaks ribaks. Viisin saadud detailid üksteisest eemale nii, et igaühe vahele jäi 0,9 cm.

Järgnevalt tuli ehitada üles ninaots. Selle juures võtsin aluseks pastla lõike ninaosa. Kuna plaan oli teha õmblused väljapoole, siis tegin selle ka proovina läbi (Lisa 5, tööproov 15). Selle käigus

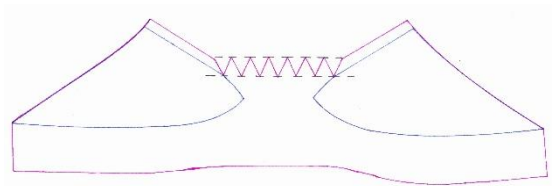
tuli välja, et õmmeldud ninapealne eeldab kahe tipu juurde lisamist, selle abil saab säilitada soovitud kurdude arvu. Lõike sellest tipust, kuhu peaks koonduma ninaotsa kurrud, tõmbasin abijoone ning sellest 1 cm alla poole paralleelselt veel ühe. Jalanõu nina pidi koosnema kolmest kurrust, seega tuli ühele jalanõu detailile moodustada neli kaheksast tipust. Lisaks jalapealse õmbluse juurde veel ka poolik tipp (*Joonis 25*).

Viimaks oli mõistlik lõikele juurde lisada veel ka vajaminevad õmblusvarud, et seda ei peaks nahal eraldi tegema. Nendeks oli 0,5 cm kannal õmblusele, talla alla 2,5 cm ning kahe jalanõu detaili tippude ühenduskohta 0,5 cm.

Jala sisemise detaili kohandasin välimise abiga. Ühildasin sisemise detaili selle punkti, kust oli plaan lõiget pikendama asuda, välimise detaili sama punktiga ning kandsin uue nina kontuurid ka sellele üle.

3.3.1.2. II mudel

Teise mudeli puhul tuli kohandada jalanõu ninaotsa ja külgi. Kand võis jääda sellisena, nagu sai liistule joonistatud, lisada tuli vaid nii sise- kui välisküljele kaks sälku. Lisas 2 on välja toodud valmis lõiked (lõiked 12 a;b;c; 13 ja 14)

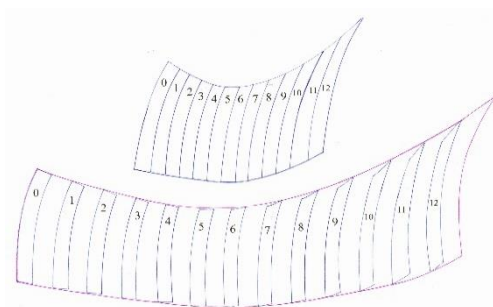
Joonis 26 Nina muutmine

Selle mudeli nina on kahe kurruga ja väljaspoolse jalapealse õmblusega. Ninaotsa konstrueerimiseks tõmbasin ühe ninaosa küljedetaili sellest kohast, kus ninaotsa tipud võiks alata, horisontaalse sirge. Selle pikkuseks sai 7 cm ehk kuue tipu ja kummalegi poole pooliku tipu laius. Sirge teise otsa sättisin samast punktist ninaosa teise küljedetaili. Saadud sirgele tõmbasin paralleelse sirge 1 cm võrra kõrgemale. Nende vahele tekitasin vajaminevad tipud. Poolikute tippude otstest sai tõmmata jalapealse õmbluse tarvis varu täpselt 0,5 cm. Samuti sai kohe juurde lisada ka 2,5 cm laiuse talla alla mineva varu. (*Joonis 26*)

Kurutatud külgede jaoks tuli kasutada üsna õhukest nahka, seetõttu sai läbi tehtud neli uut tööproovi. Kahe puhul oli toiming sama, mis eelmistel, ühele tegin 0,7 cm ja teisele 0,5 cm vahedega sälgud (Lisa 5, tööproov 10 ja 11). Tööproovide laiusteks sai vastavalt 3 cm ja 4,5 cm.

Proovisin ka niidiga kurrutamist, pisted tegin samade vahedega nagu eelmisel kahel, laiusteks tuli siis 1,5 cm ning 2 cm (Lisa 5, tööproov 12 ja 13).

Lõike kohandamisel sai aluseks tööproov 11. Võtsin liistult saadud lõike detaili ning mõõtsin selle jalapealse lõikeserva, milleks oli 17 cm. Sama moodi nagu eelmisel mudelil, sain ristkorrutisega teada, et kurrutamiseks on vajalik lõikeserv pikkusega ~38 cm, kuna aga tahtsin kurdu pisut tugevamini sisse tõmmata, siis kahandasin selle 33 cm peale. Selle saavutamiseks jagasin lõike 13 ~1 cm laiusteks ribaks. Järgnevalt nihutasin need üksteisest ~1,4 cm kaugusele. Kui lõige valmis, lisasin sellele ka kanna poole 1 cm ja talla alla 2,5 cm laiuse varu (joonis 27) Samamoodi toiminis ka teise külgmise detailiga.

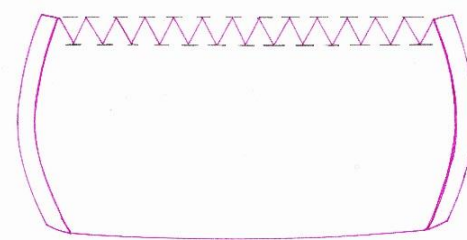

Joonis 27 Kurrutatava külje tekitamine

3.3.1.3. III mudel

Kolmanda mudeli juures tuli kohandada vaid ninaotsa ja kannatagust riba. Külgedele lisada talla alla 2,5 cm varu. (Lisa 2, lõige 15 a;b;c;d)

Nina konstrueerimiseks tõmbasin paberile kaks paralleelset sirget vahega 1 cm, kuhu moodustasin 12 tippu ja kummasegi äärde pool tippu. Küljedetailide abil joonistasin ninaosale ka servad ning lisatud sai neile 0,5 cm õmblusvaru. (Joonis 28)

Joonis 28 Ninaotsa konstrueerimine

Kanna taga asuva rihma tarvis tegin tööproovi 14 (lisa 5), mille järgi sain teada, et 6 cm kurrutatud rihma tarvis on vaja koos õmblusvarudega 17 cm laiust 0,5 cm vahedega sälgutatud ning 2,5 cm kõrgust nahatükki.

Pilt 5 I mudeli proovi pealne

Pilt 6 II mudeli proovi pealne

Pilt 7 III mudeli proovi pealne

Lõigete kontrollimiseks tegin läbi proovimaterjalist pealsed (pilt 5; 6 ja 7). Mis andsid ettekujutuse, kas välimus tuleb selline, nagu soov oli. Kahjuks see materjal erines nahast väga palju ning seetõttu pidin siiski juba õigete pasteldega tegeledes mitmeid asju ümber mõtlema.

3.3.2. Jalavarjude õmblemine

Tehtavad jalanõud otsustasin õmmelda käsitsi. See on küll aeganõudvam ja raskem viis, kuid kuna mul on nahaga veel võrdlemisi vähe kogemusi, siis võimaldas see paremini materjali tunnetada ja protsessi juhtida. Käsitsi õmblemisega oli hea anda esemele huvitavamat välimust, samuti usun, et see seob jalanõusid ka rohkem inspiratsiooniallikaga.

Tööd planeerides sai loobutud voodri sisse panemisest, kuna kurrutatud pinnale oli seda raske lisada. Töö käigus toimunud muutustega oleks see küll teatud moel võimalikuks osutunud, kuid kingsepa väljapakutud variandina, püüdsin seda siiski korvata vaid paksema naha kasutamisega.

Materjalina kasutasin samu nahku, millest valmistasin ka tööproovid. Need olid siis kolm erinevat taimparknahka, millest kaks õhemat (1 mm ja 2 mm) on pärit Jõgeva nahavabrikust ning kolmas (4 mm) on Poola päritolu.

3.3.2.1. I mudel

Esmalt sai antud jalanõu ühendatud ninaotsast. Selle õmbluse 0,5 cm varud jäid pahemale poole (pilt 8). Selleks, et ta liialt jala peale käima ei hakaks, liimisin need pealsete külge ning lihvisin teravad servad.

Edasi tõmbasin ninapealse kurdu alustades esimesest tipust. Põhjuseks on see, et jalapealne õmblus tuli peale poole ja traditsiooniliselt seda kohta lahendades hakkaks õmblusserv end ise sissepoole hoidma.

Pilt 8 Ninaotsa õmblus

Jalapealse õmbluse tegin servast õmblusvaru kauguselt tavalise kahenõelaõmblusega ning seejärel tegin iluõmbluse. Vajalikuks osutus ka selle õmbluse ja kurrutatud ninaotsa ühendamise, kuna nende vahele jäi liiga suur ava.

Järgmiseks viisin sälkudest läbi 0,5 cm laiuse nahkrihma, selle abil sai jalanõu piisavalt pingule tõmmata ning kurrud sisse pressida. Pärast pingutamist täpsustasin rihmade pikkused.

Lõpuks tegin kannataguse õmbluse, millega koos ühendasin ka õhendatud rihmade otsad (pilt 9). Ninaotsa õmblusele punusin peenikesest traadist kaunistuse. Lisatud sai ka paelad.

Pilt 9 I mudeli kannaõmblus

3.3.2.2. II mudel

Sellel mudelil oli vaja ninaots kurdu tõmmata ja teha jalapealne õmblus sarnaselt eelmise mudeliga (pilt 10).

Järgmiseks sai kurdu tõmmatud küljedetailid. Ilusama ja ühtlasema tulemuse jaoks sai seda tehtud läbi kahe sälgutatud rea. Lihtsamaks kurrutamiseks jätsin kaks 0,5 cm rihma ühest otsast kokku. Selleks, et kurrud sees püsiks, kinnitasin need ühelt poolt oösiga ja teiselt õmblusega.

Kanna moodustamiseks lisasin nahkrihma ja tegin kannatagused õmblused samamoodi nagu I mudelil. Kand sai õmmeldud külgedega kokku topeltõmblusega (pilt 11).

Viimaks valmistasin sellele mudelile 12 horma ja viisin neist läbi keerutatud paelad.

Pilt 10 II mudeli ninaots

Pilt 11 Kurrutatud külg ja õmblus

3.3.2.3. III mudel

Selle mudeli tarvis õmblesin esmalt kokku külje- ja ninadetailid ühe õmblusreaga (pilt 12). Pärast seda tõmbasin ninaotsa kurdu.

Nahkrihma, mille viisin läbi mõlema külje esimese viie tärkme, ülesandels oli koos hoida ninapealset, mida ma selle mudeli puhul kokku ei õmmelnudki (pilt 13). Rihma fikseerisid paika kaks öösi. Viimastest sälkudest viisin läbi paela, mille palmitsesin linasest materjalist.

Kannale asetuva rihma tõmbasin kurdu ning õmblesin küljedetailide külge kahe õmblusreaga.

Pilt 12 III mudeli ninaots ja küljed

Pilt 13 Tärkmetest nahkrihma läbiviimine

3.4. Tallad ja nende alla panek

Taldade allapanek toimus täielikult RV Ortopeedia OÜ kingseppade käe all. Kokku sai lepitud nii, et nemad panevad tallad alla kõigile kolmele jalanõule. Et näha, kuidas erinevad tallamaterjalid visuaalselt ja praktiliselt antud jalanõude puhul toimivad, sai igale mudelile pandud erinev tald.

I mudeli puhul sai kasutatud harilikku kummitalda, millel on kannal alla pandud kõrgenduseks kiil. II mudelile pandi nahast tald ning puidust konts (pilt 14) ning III mudelile täispuidust talda, millel on metallist hing (pilt 15). Viimase puhul on eeskujuks võetud 1942. aasta jalanõud, millel on hingeaks nahk (pilt 16). Põhjus, miks ei kasutanud nende taldade puhul nahka, on see, et selle eluiga on ilmselt väikem kui metallil.

Pilt 14 Puidust kontsad

Puidust detailide valmistajaks oli minu isa Aare Viin. Tema jaoks oli selliste esemete valmistamine esmakordne. Kuid kingsepalt saadud juhiste järgi valmisid sobivad tallad ja kontsad. Mõlemad said valmistatud täispuidust ning puu liigiks oli kask.

Joonis 15 Hingega puidust tald

Pilt 16 Eeskuju aastast 1942
(Winter Shoe Styles of 1942)

3.5. Märkused ja saadud kogemused

Töö käigus tuli ette mitmeid ootamatusi, mille tõttu tuli sisse viia muudatusi.

Algselt sai kavandatud jalanõud, millel oleks kasutatud tunduvalt rohkem kurrutust. Pärast esialgsete proovipealsete valmistamist selgus, et see muudab taldade allapaneku tunduvalt keerulisemaks või hoopis võimatuks.

Muutusi tehes proovisin alles jätta võimalikult palju algselt plaanitud, kuid pidin loobuma päris paljust, mis mulle endale väga meeldisid. Siiski võin öelda, et tänu sellele õppisin läbitehtud protsessist palju. Esiteks seda, kuidas leida alternatiivseid lahendusi ja neid ka elluviia ning teiseks andis võimaluse oma vigadest õppida.

Praktilise töö elluviimisel pidin suhtlema inimestega, kellega ei olnud varem kokkupuudet olnud. Selle käigus sain kogemuse, kuidas teiste inimestega koos töötades saada soovitud tulemus. Kõige raskem selle juures oli teistest sõltumine. Kui üksi midagi luues tead oma piire ja vastutad õigeaegse valmisjõudmise eest ise, siis teistega töötades peab neid lihtsalt usaldama.

3.6. Jalanõude valmistamisele kulunud aeg

Jalanõude valmistamise juures on mul üsna vähe teadmisi, olen eelnevalt teinud oma jala järgi nahast sandaalid ning kaks paari liistul valminud jalanõusid, millest ühele tegin vaid pealsed ja teisel panin ka ise tallad alla. Seetõttu usun, et kõik etapid võtsid mul rohkem aega, kui oleks võinud. Samuti tegin ma mitmeid muutusi, mida ma alltoodud ajakulu alla ei pannud.

Kavandamine – 7 h 30 min

I mudel (lisa 8, foto 11; 12; 13)

- Lõigete konstrueerimine – 4 h 25 min (4 h 30 min)
- Proovipealse valmistamine – 2 h 20 min (2 h 30 min)
- Detailide märkimine ja väljalõikamine – 55 min (1 h)
- Pealsete kokkupanek – 10 h 22 min (10 h 30 min)
- Taldade allapanek – 7 h
- Paelte punumine – 2 h

II mudel (lisa 8, fotod 14; 15; 16)

- Lõigete konstrueerimine – 3 h 30 min
- Proovipealse valmistamine – 6 h
- Detailide väljalõikamine – 1 h 30 min
- Pealsete kokkupanek – 7 h 30 min
- Hormade valmistamine – 1 h 15 min
- Kotsade valmistamine – 3 h
- Taldade allapanek – 9 h

- Paelte valmistamine – 1 h 30 min

III mudel (lisa 8, fotod 17; 18)

- Lõigete konstrueerimine – 1 h 30 min
- Proovipealse valmistamine – 1 h 30 min
- Detailide märkimine ja väljalõikamine – 1 h
- Pealsete kokku panek – 5 h
- Paelte punumine – 15 h
- Taldade valmistamine – 18 h
- Taldade alla panek – 9 h

KOKKUVÕTE

Diplomitöö teemaks on *Tõmbi ninaga ja kurrutatud pasteldest inspireeritud jalavarjud*. Selle eesmärgiks oli luua kaasaegseid jalatseid, millel on seoseid ka nende ajalooga. Töö koosneb kahest osast.

Töö esimeses pooles on kokkuvõte Eestis kasutusel olnud pastlatüüpidest, mida sai uuritud 2013. aastal kaitstud seminaritöös. Pikemalt on kirjeldatud inspiratsiooniallikana kasutatud pastlatüüpide, tõmbi ninaga ja kurrutatud pastelde valmistamist. Viimast sai tehtud läbi muuseumitest kogutud andmete ning kogemuste kaudu, mis sai omandanud pastlaid valmistades. Lisaks on ülevaade läbi pastelde ajaloo kasutusel olnud materjalidest ning hooldamisest. Kirjeldatud on ka pastlapaelte valmistamise võimalused ning nende sidumisviisid.

Töö teine pool koosneb tõmbi ninaga ja kurrutatud pastlatüüpidest inspireeritud kolme jalanõu paari kavandamise ja valmistamise kirjeldusest. Kaasaegsete jalatsite tehnoloogia on küll palju erinevam kui pastelde oma, kuid siiski sai mitmeid detaile lahendada läbi eelnevalt saadud teadmiste ja kogemuste pastelde valmistamise kohta. Samuti toimus jalanõude kavandamine selliselt, et olulist osa mängisid ka paelad ning nende sidumismisvõimalused. Lõppu on lisatud ka tööd toetavad materjalid, milleks on lõiked, kavandid, tööproovid, tabelid ja fotod.

Kogu praktilise töö valmistamise juures oli oluline rõhk koostööl ettevõttega RV Ortopeedia OÜ. Nende käest sai laenatud vajaminevad liistud, osta sobivat nahka, nende näpunäidete järgi valmisid puitdetailid ning pealsed, samuti panid ettevõtte kingsepad jalanõudele tallad alla. Lisaks tuleb välja tuua ka kogemused, mis tulenesid antud koostööst. Esiteks andis see juurde suhtlemis- ja eneseväljendusoskust (nii suuliselt kui kirjalikult), kuna tuli teisele inimesele anda ettekujutus oma nägemusest ja saada neid koostööle. Teiseks õpetas see nii ennast kui ka teisi inimesi rohkem tundma, sest töö käigus tuli korduvalt ette selliseid olukordi, kus endast enam midagi ei olenenud ja tuli teiste töö valmimise kohta informatsiooni saada ning selle järgi oma tööd planeerida.

Antud töö eripäraks on see, et sai töötada samal ajal nii ajaloolise kui ka kaasaegse jalatsiga. Seda võib pidada ühest küljest erialalt saadud teadmistest ja oskustest kokkuvõtteks, kuid teisalt võimaluseks õppida midagi uut. Töö andis kindlasti juurde julgust, millega edaspidigi luua midagi sellist, mis esmapilgul raske või isegi võimatu näib.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus:

Astel, E. 1967. Eesti rahvapärased pastlad XIX sajandil ja XX sajandi algul. – etnograafiamuuseumi aastaraamat, nr 22, lk 188 – 211.

Folkart. 2014. *Eesti rahvarõivad*. <http://rahvaroivad.folkart.ee/et> (20.10.2014)

Kangro, V. 1939. Naha tehnoloogia. Toornaha käsitlemine, parkimine, naha liigid ja hindamine. Tallinn: OÜ „Vaba Maa“ trükk.

Kingell. 2015. *Jalatsite hooldus*. <http://www.hot.ee/kingell/hooldus.html#liigid> (21.04.2015)

Klemmer, E. *Pastelde valmistamis õpetus*. <http://www.nahakoda.ee/?kirjandus-nahavaldkonnast,16> (07.10.2014)

Manninen, I. 1929. *Jala- ja säärekatted*. – ERM aastaraamat, nr 3, lk 434 – 475.

Piiri, R. 2004. *Talurahva jalanõud ehk mida panna jalga, kui seljas on rahvariided*. Tartu: OÜ Vali Press.

Ritico. 2015. *Hooldamistööd*. <http://www.ritico.ee/hooldamistoed/> (21.04.2015)

Šuv, I. 1966. *Jalatsite üldtehnoloogia*. Tallinn: Valgus

Valk-Falk, E. 2006. *Ajalooline jalats : tüpoloogia, konserveerimine, loominguobjekt / Tartu Kõrgem Kunstikool, nahadisaini ja restaureerimise osakond*. Valgamaa: Lutike.

Winter Shoe Styles of 1942. <http://glamourdaze.com/2013/03/winter-shoe-styles-of-1942.html> (10.04.2015)

Kirjalikud arhiivimaterjalid:

ERM EA 83 **E. Saarde**

ERM EA 216 **A. Voolmaa**

ERM KV 463 **E. Lippik**

Esemekogu materjalid:

ERM A563:166

ERM A 300 : 136

ERM A 290:1157

ERM A 175:64

ERM A 265:14

ERM A 287:13

ERM A 19381

ERM A 566:918

ERM A 300:134

ERM A 282:145

ERM A 13289

MT 364 E 349

ERM A 300 : 135

MT 364 E 349

SUMMARY

Diploma thesis is *Footwear that are inspired by blunt-nosed and ruffled peasant shoes*. Its aim was to create a modern footwear with links to their history. The work consists of two parts.

Thesis Summary in the first half was peasant shoe types which were used in Estonia and which were studied in seminar work that I protected in 2013. Longer is described about blunt-nosed and ruffled peasant shoes types that I used as a source of inspiration. The latter was made from data collected from museums and experience, which was obtained by preparing the footwear. In addition, there is overview of the materials and maintenance that were used through the history. Described is also the preparation options of shoelaces and their different types of tying.

The other half of the work consists of the description of designing and manufacturing of three footwear pairs that were inspired of blunt-nosed and ruffled peasant shoes. Modern footwear technology is a lot different than making peasant shoes, however, it was still possible to resolved number of details through the prior knowledge and experience in the preparation of the footwear. The options of shoelaces and their different types of tying played also a significant role in designing of the footwear.

Throughout the practical work there was very important to cooperation with the enterprise RV Ortopeedia OÜ. From there I borrowed the necessary shoe lasts, they supplied the necessary leathers, they helped me with create tips to make the wooden parts and the over parts and the company shoemakers put the soles under the footwear. In addition I need to bring up the importance of the experience that resulted from this collaboration. First, it gave more communication skills and self-expression, as there was a need to give other person an idea of your vision and get them to cooperate. Second, it taught to know more about yourselves and about other people, because there were situations where nothing you could to doesn't matter, the only way to go forward is to accept the situation, recalculate, and accept the bigger picture and plan that way your work.

This work was unique because I was able to work at the same time with both historical and modern footwear. This can be considered in one hand as conclusion of the knowledge and skills gained by training, but on the other hand it was an opportunity to learn something new. The work gave me the courage to be sure to continue to create something that at first seems to be difficult or even impossible.

Lisa 1 Pastelde valmistamise õpetus ajakirjast „Triinu“ (Kanada)

Pastlad

Pastlad ja viisud olid meie esivanemate jalanõud nii töötl kui ka pühade ajal ja pidulikel juhtudel. Nii kuulusid pastlad ka rahvarõivaste juurde.

Minu lapsepõlves kanti Järvamaal pastlaid ainult teatud tööde juures, nagu seemendamisel ja heinatööl, kus need olid kerged ja õhulised. Mina kandsin pastlaid koolis võimlemistunnis.

Vaatasin alati hoolega kõrval, kui isa mulle pastlaid valmistas. Mul on see töö veel praegugi hästi meeles. Otsin nahaärst sobiva tüki vasikanahka ning tugevat nahaõmblemise niiti ja nõela. Tuttavalt puutöömehelt laenasin 1 cm laiuse peitli ja nahanoa. Lõike tegemiseks võtsin tugevat paberit, mille keskele joonistasin oma jala jälje. Siis tegin 2,5 cm varvastest kõrgemale, keskele 5 sakkii ja tõmbasin varvaste järgi viltujooned (vaata lõiget A ja B). Kanna poole joonistasin kaks sisselõiget 4 cm (vaata lõiget C, D ja E). Siis tõmbasin 27 cm küljooned, nii et varbast jäi lõike laiuks 23 cm ja kannast 14 cm (jalale nr 37).

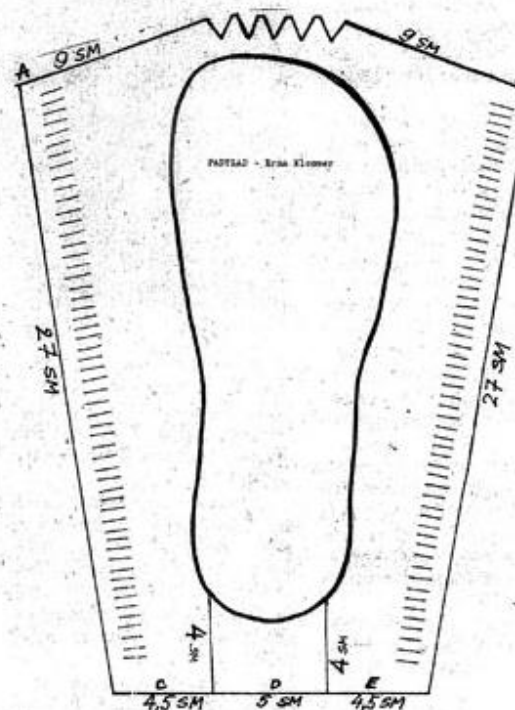
Joonistasin lõike äärjooned nahale ja lõikasin välja kaks tükki. Siis tõmbasin pliiatsiga kerged jooned lõigete äärtesse — 0,5 cm äärest — ja lõin 1 cm laiused tärged, millest paelad või kitsas nahkrihm läbi tõmmata. Enne aga õmblesin kinni varbaõmbluse, üle ääre paremale poole. Tõmbasin niidiga kokku ka sakkide tipud, et varbad jääks ümarikuks.

Kanna tegemiseks panin teineteise vastu ääred C ja E. Siis paigutasin üle nende kannalapi D. Proovisin jalga, et pikkus oleks paras, ja õmblesin kanna kokku. Panin pastla jalga ja tõmbasin paeltest parajaks, nõõrid kanna taga kõvasti kinni. Oli valmis.

Alla lasksin liimida naha värvi sünteetilised tallad. Sisse võib panna veel nahast või tugevast riidest sisetallad, et kõndides oleks mugavam.

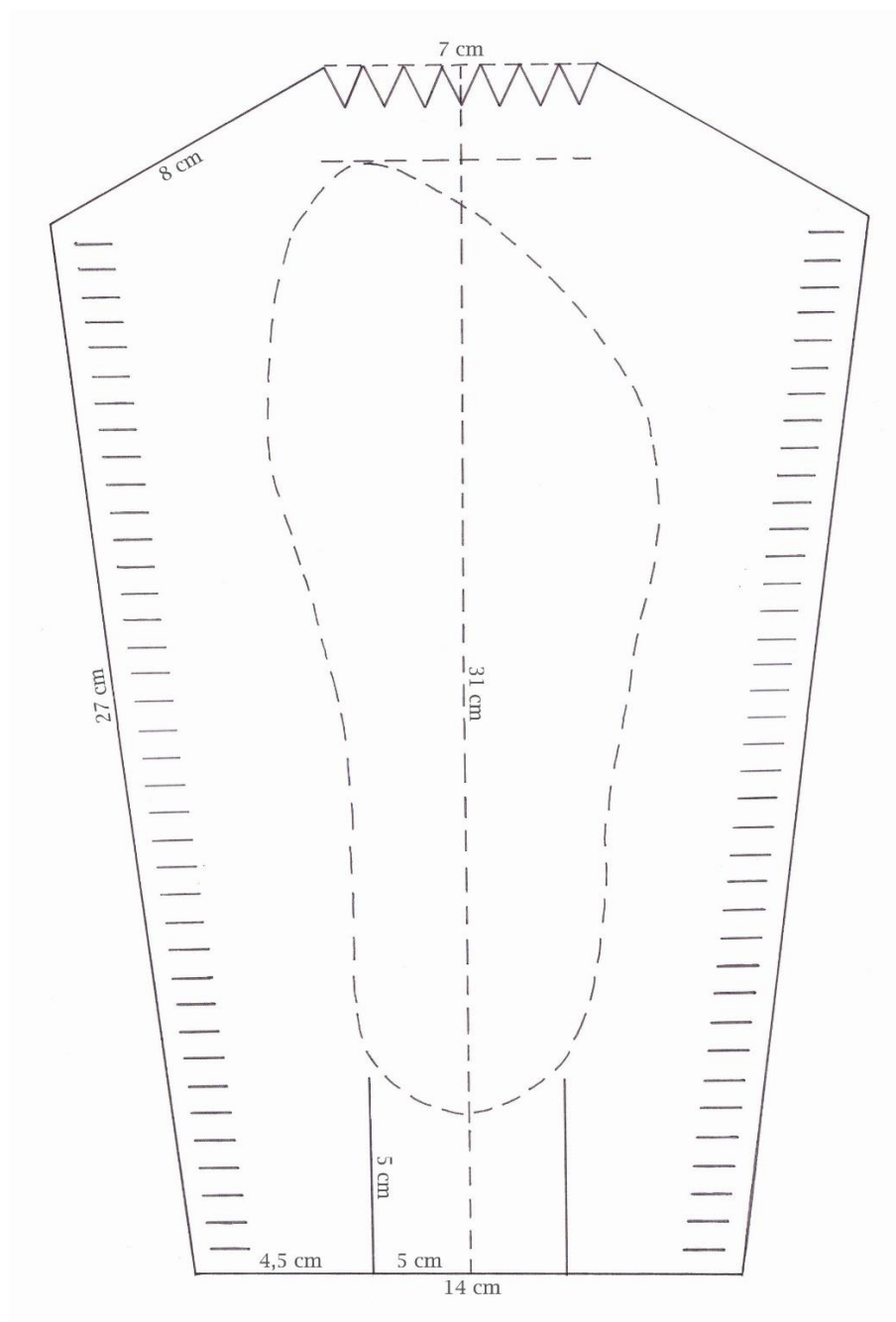
Lõike kingale number 37.

ERNA KLEMMER
Ajakiri "Triinu" (Kanada)

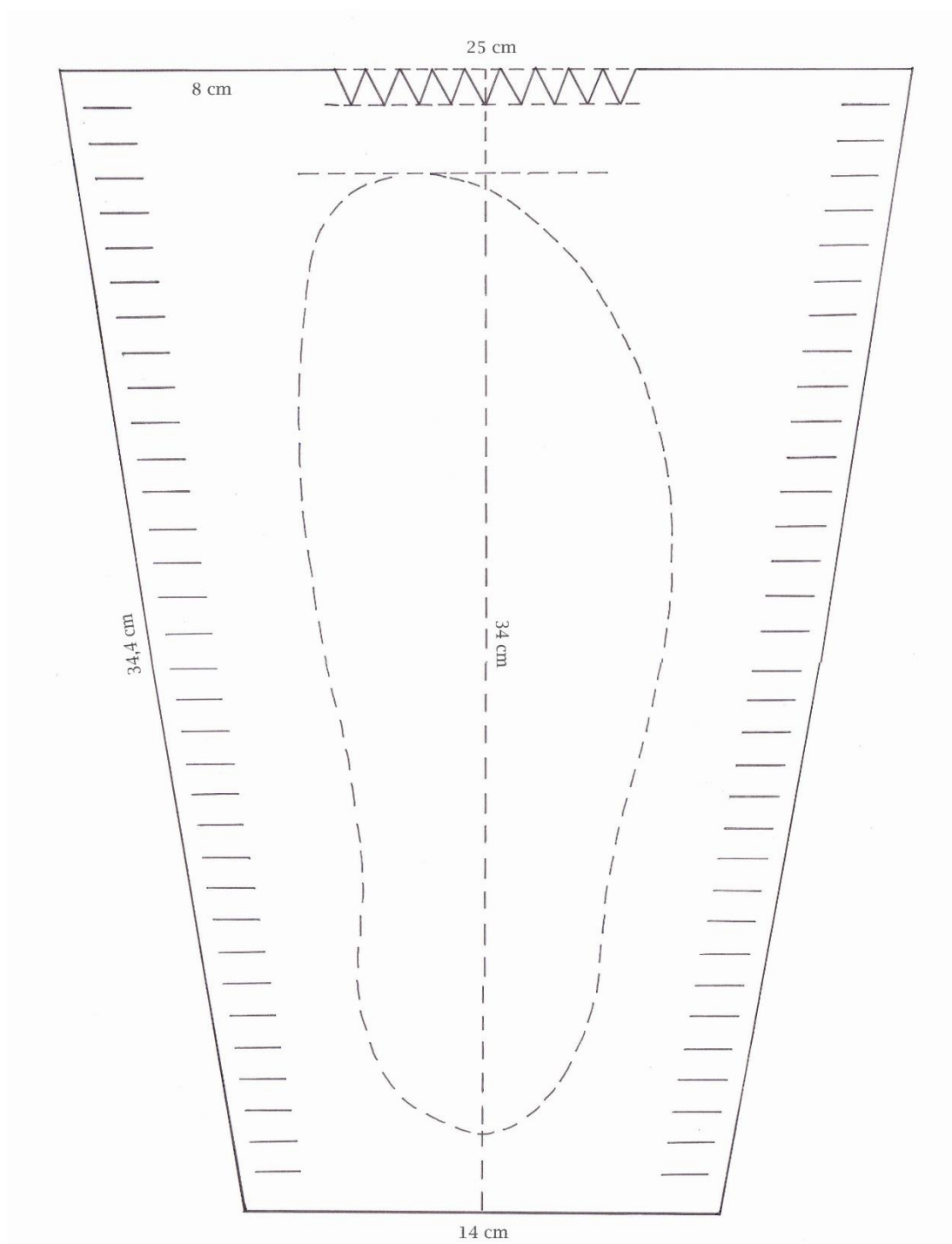
Lisa 2 Lõiked

Lõige 1 Kandilise kannalapiga pastla lõige

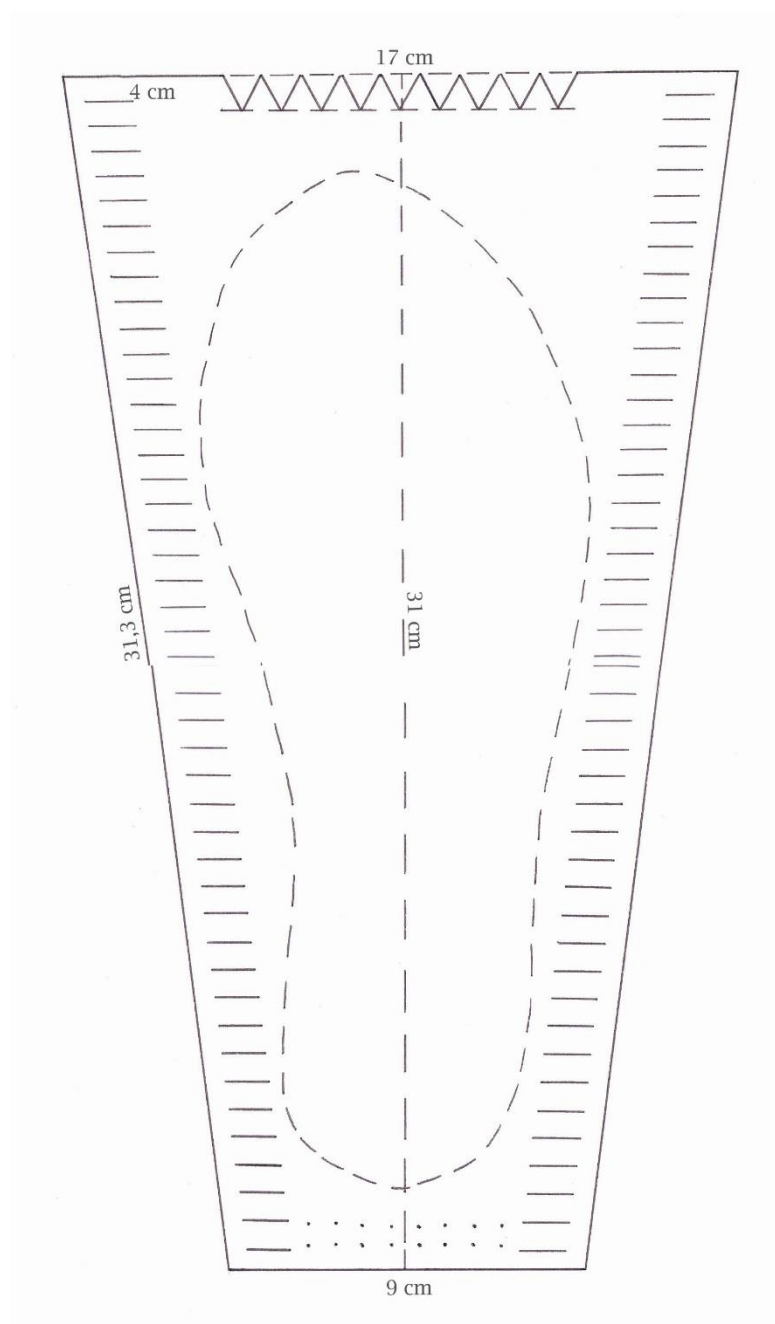
Mõõtkava 1:2

Lõige 2 Jala suurusnumbrile 44 loodud pastla lõige

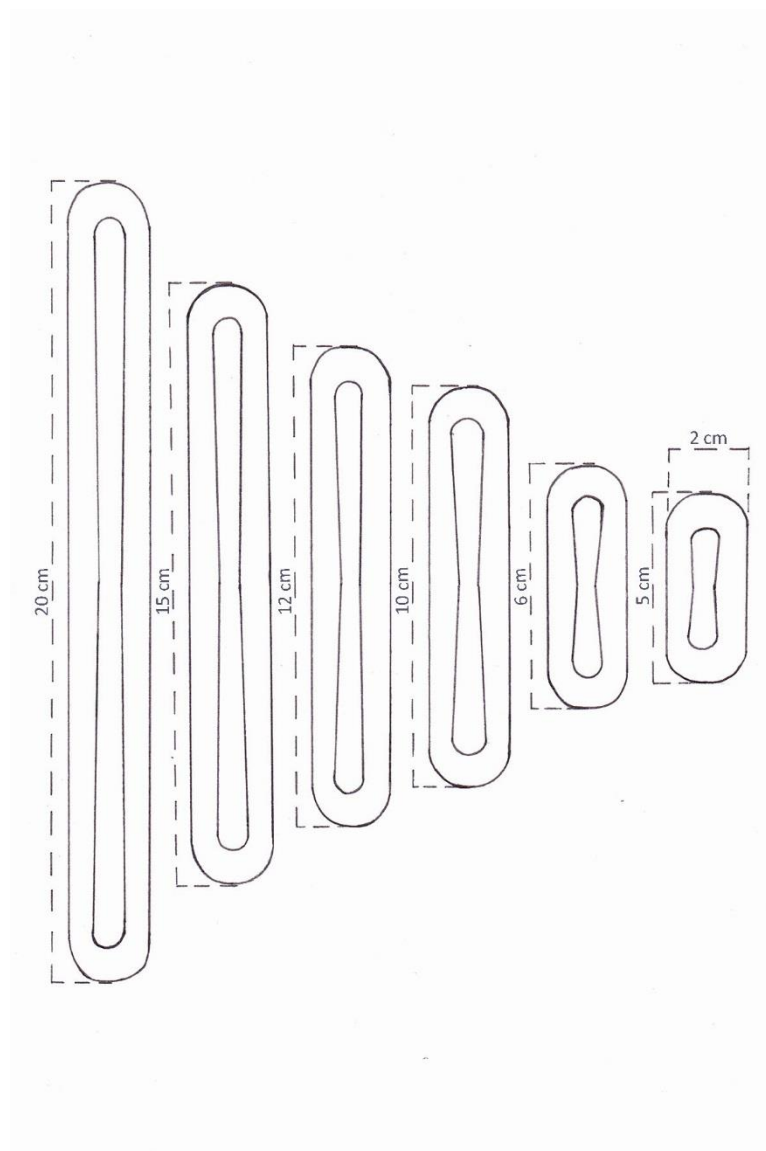
Mõõtkava 1:2

Lõige 3 Jala suurusnumbrile 38 loodud pastla lõige

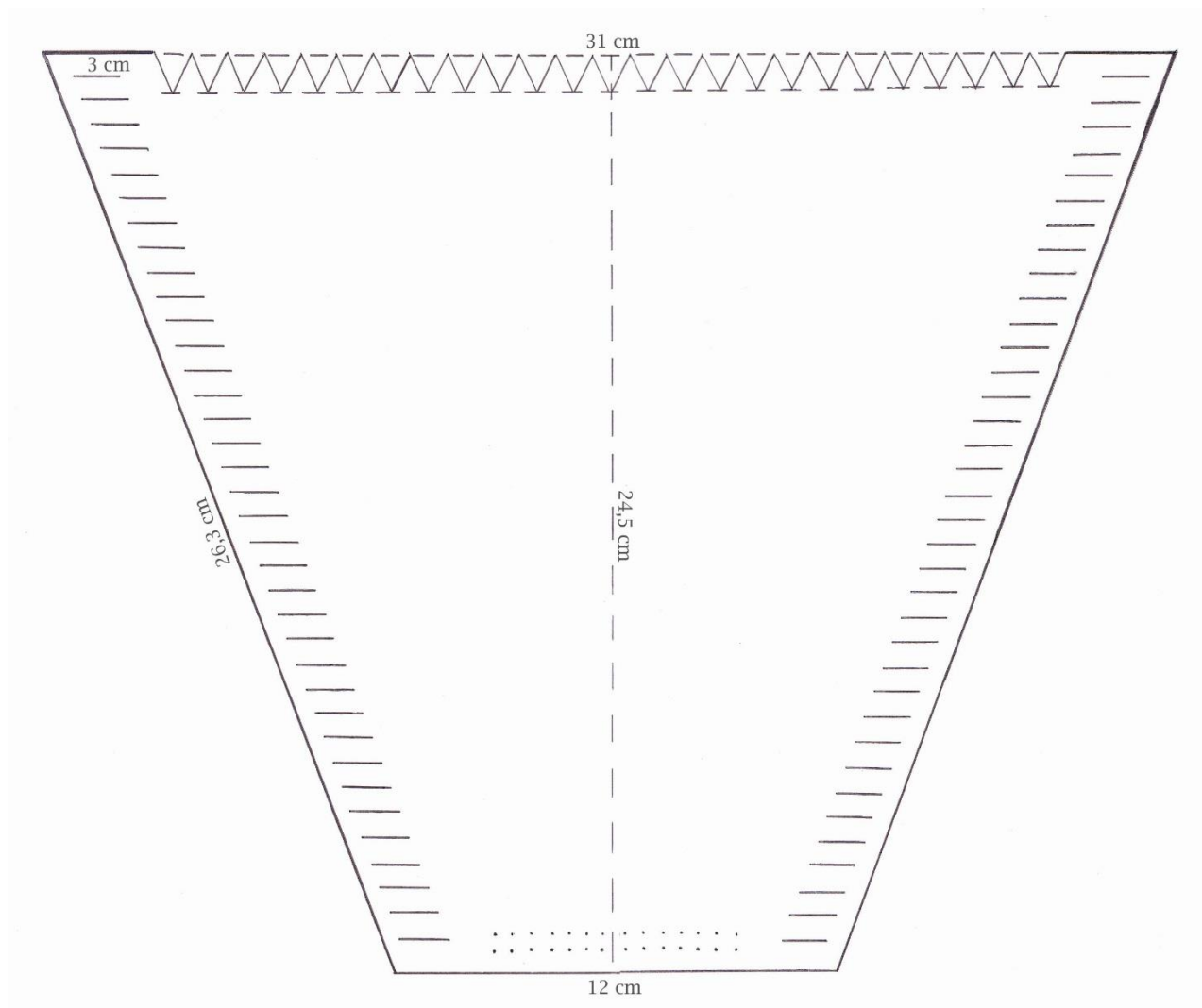
Mõõtkava 1:2

Lõige 4 Jala suurusnumbrile 38 loodud pastla hormad

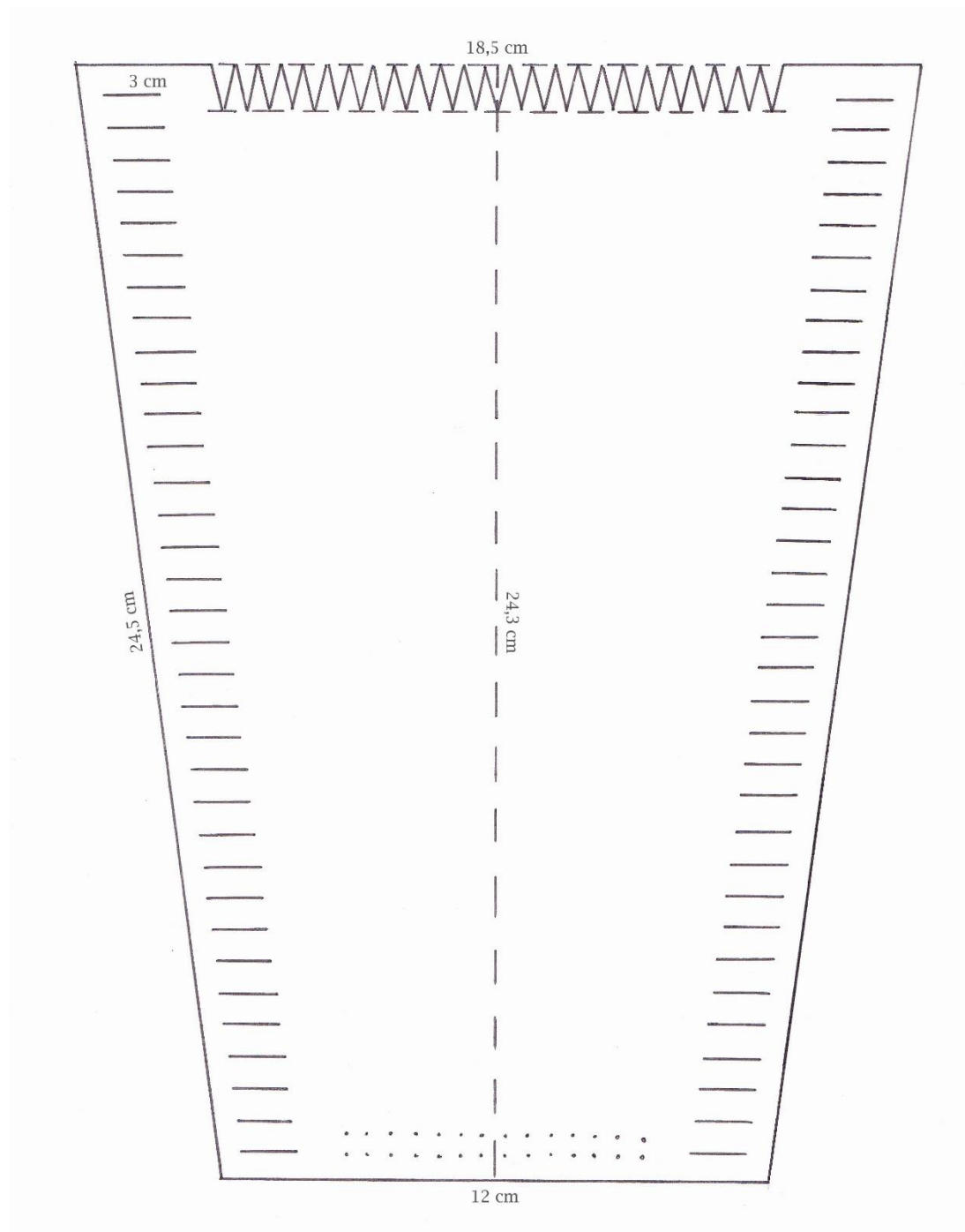
Mõõtkava 1:2

Lõige 5 Muhu laste pastla lõige. ERM A 290:1157

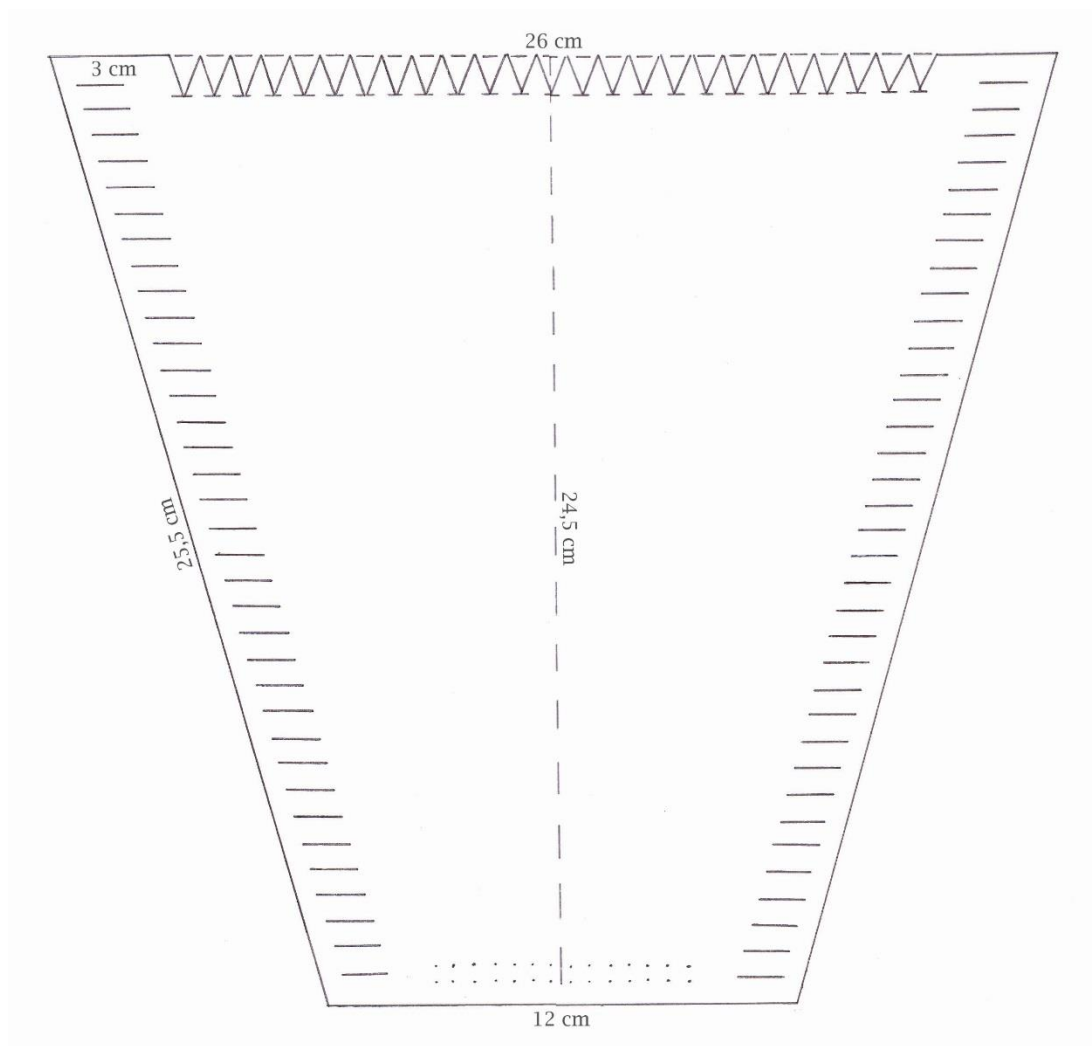
Mõõtkava 1:2

Lõige 6 Muhu laste pastla lõige 0,5 cm laiuste tippudega. ERM A 290:1157

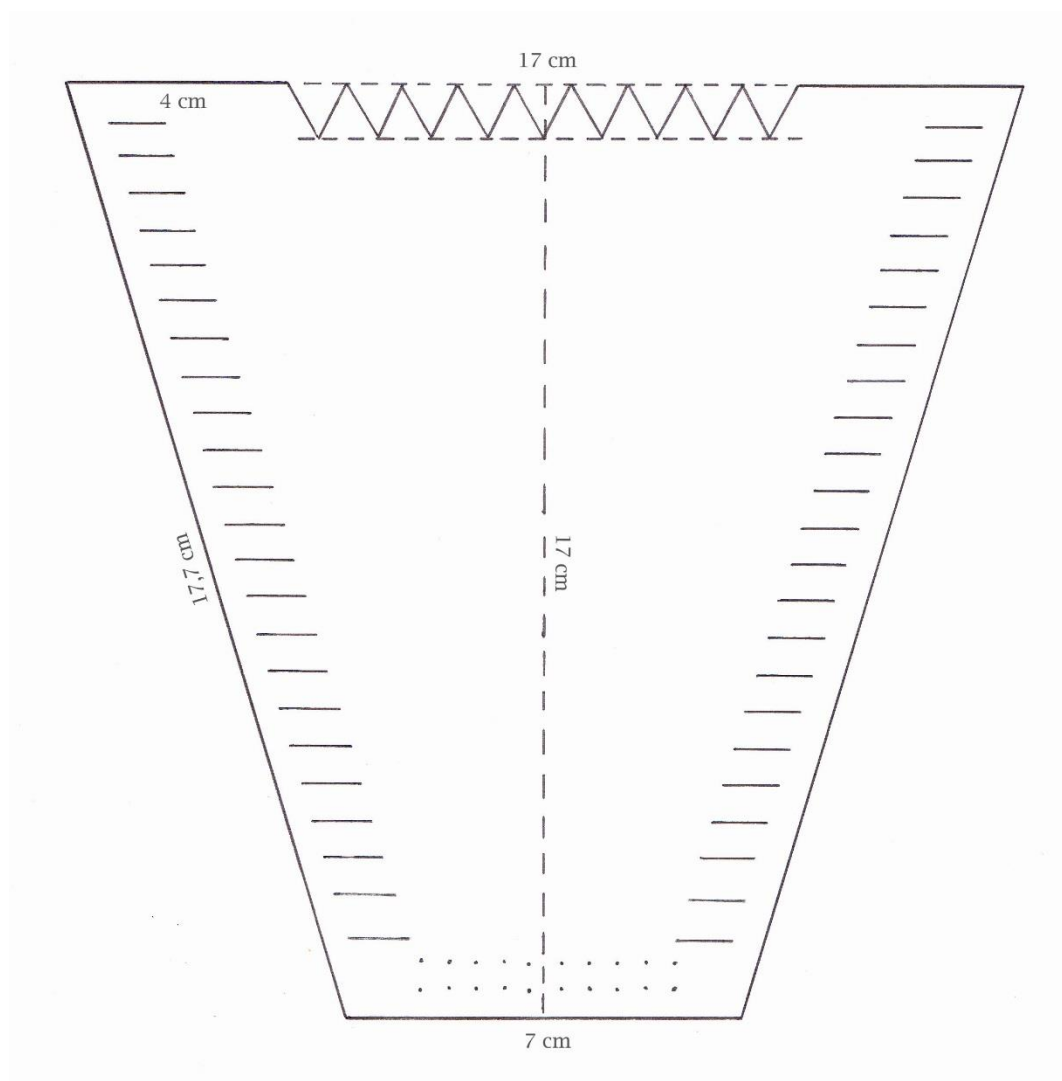
Mõõtkava 1:1,5

Lõige 7 Muhu laste pastla lõige 0,7 cm laiuste tippudega. ERM A 290:1157

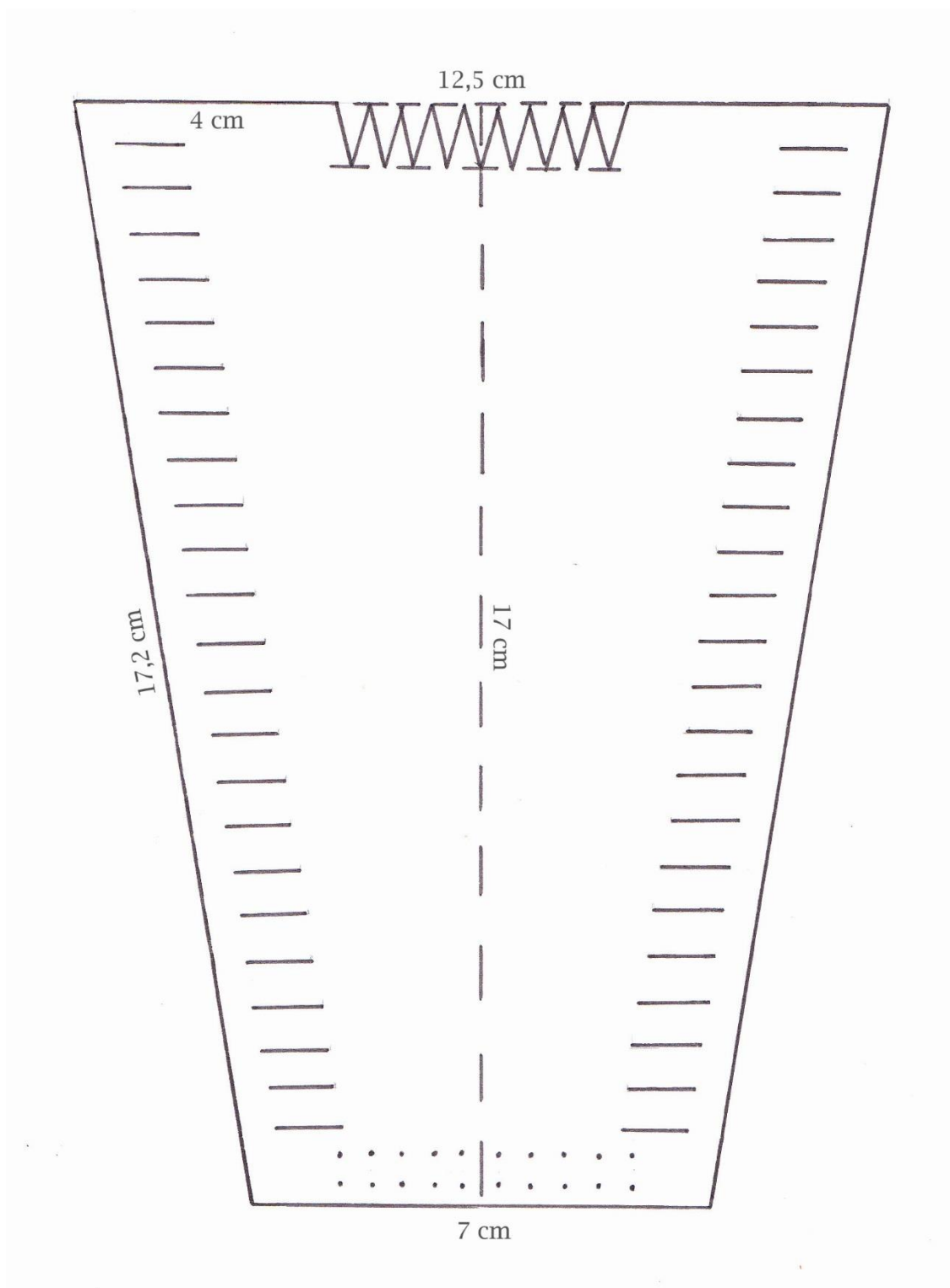
Mõõtkava 1:2

Lõige 8 Vormsi laste pastla lõige. ERM A 563:166

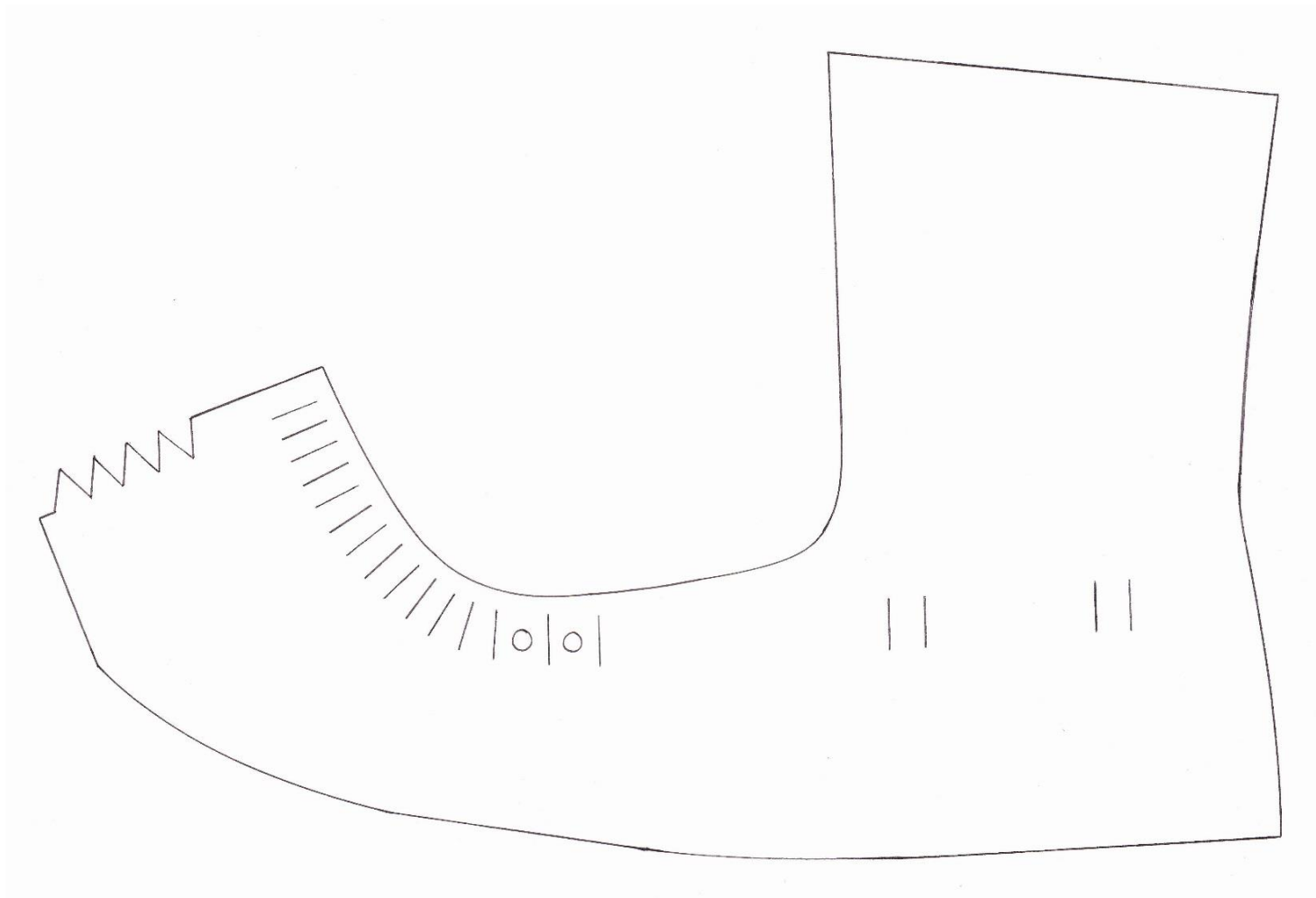
Mõõtkava 1:1,2

Lõige 9 Vormsi laste pastla lõige 0,5 cm laiuste tippudega. ERM A 563:166

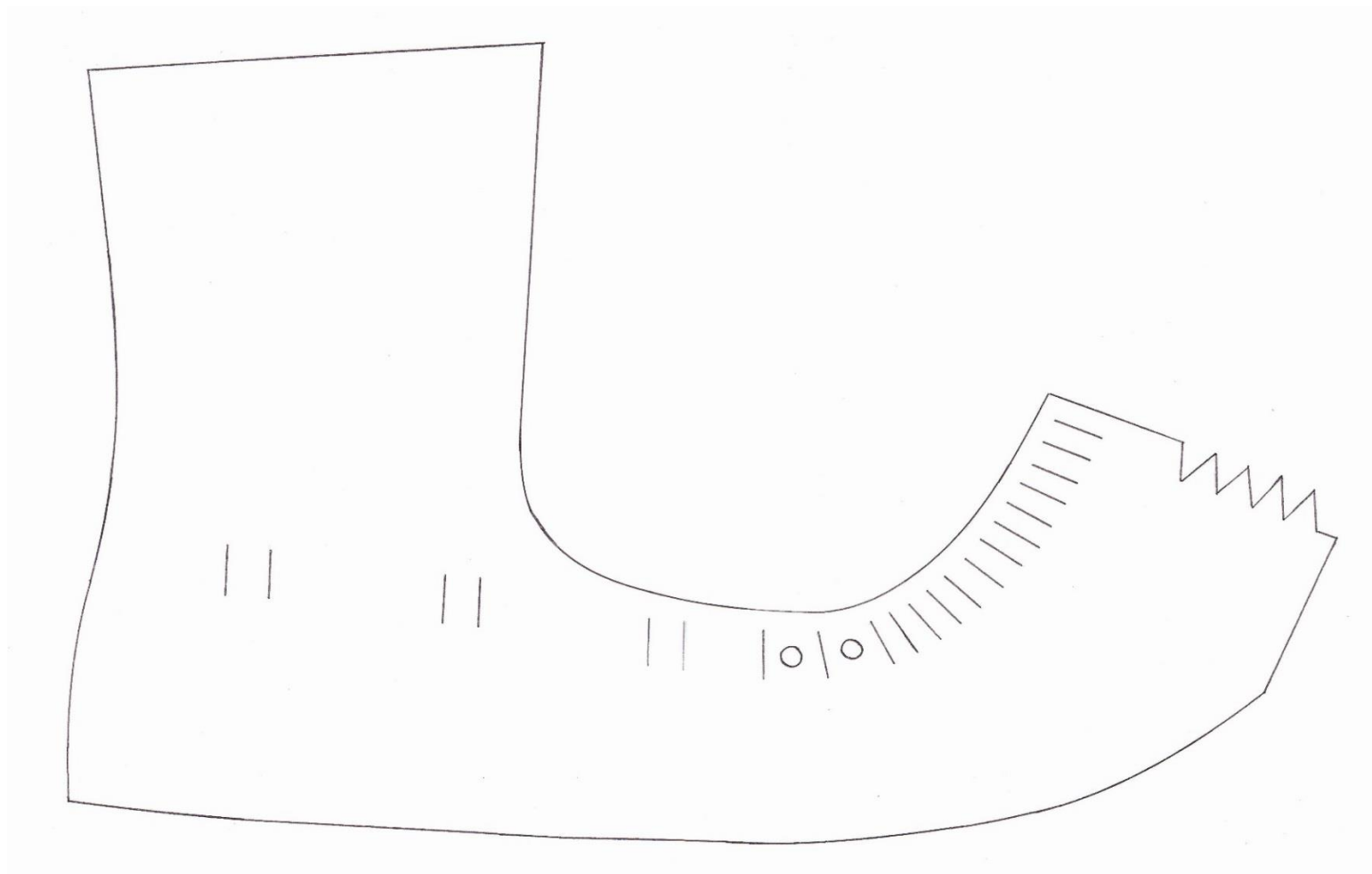
Mõõtkava 1:1

Lõige 10 I mudeli sisemine detail

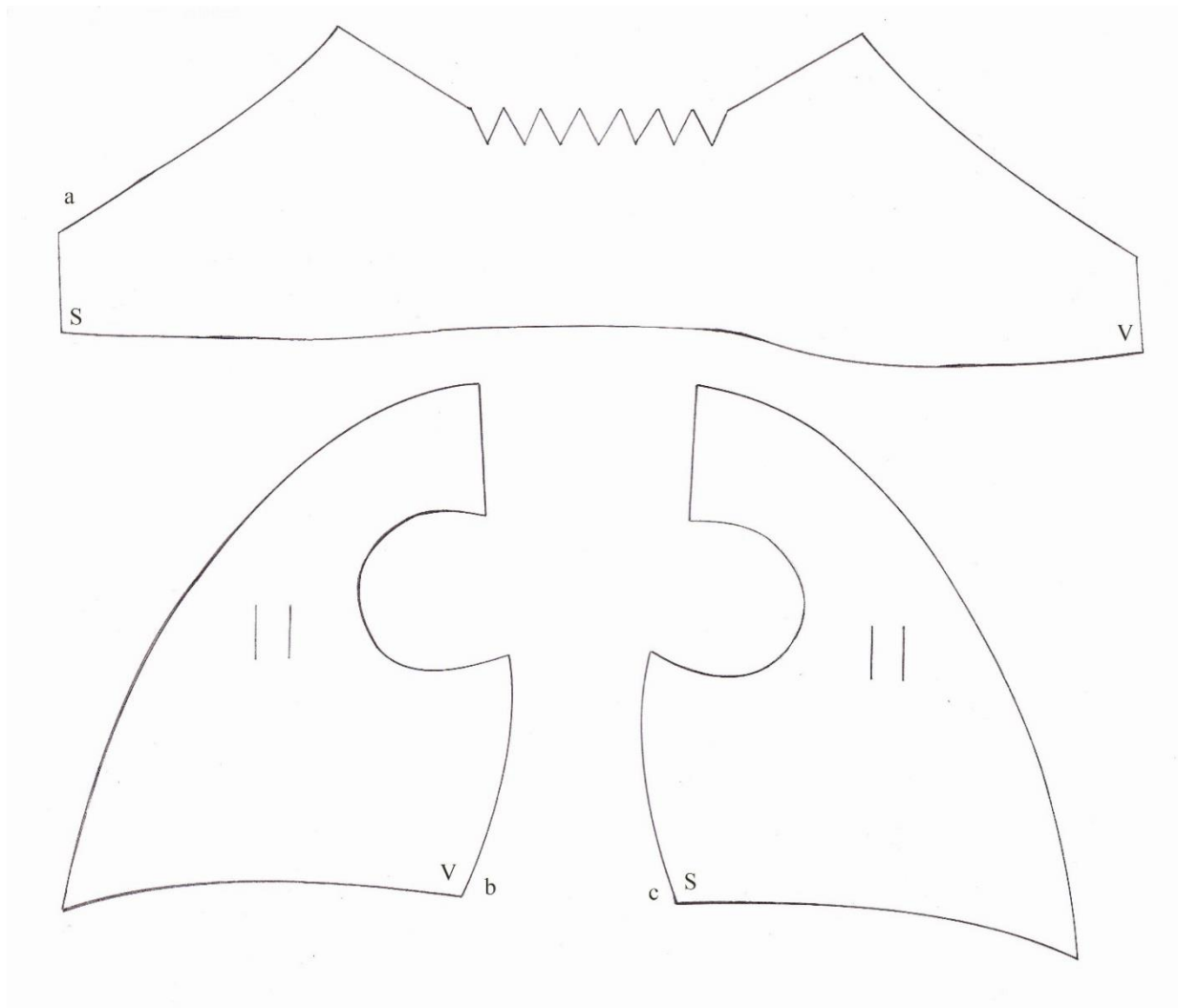
Mõõtkava 1:2

Lõige 11 I mudeli välimine detail

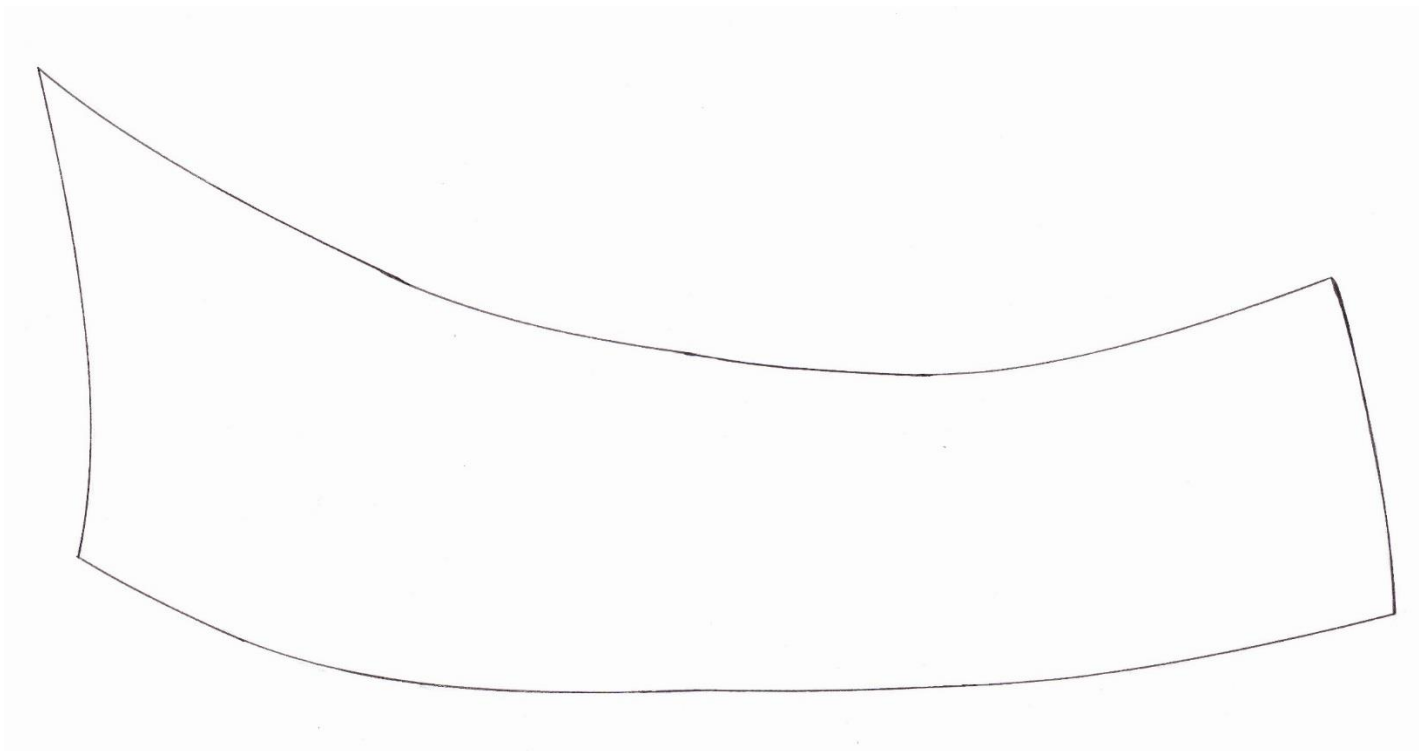
Mõõtkava 1:2

Lõige 12 II mudeli ninaotsa (a) ja kanna detailide lõiked (b ja c)

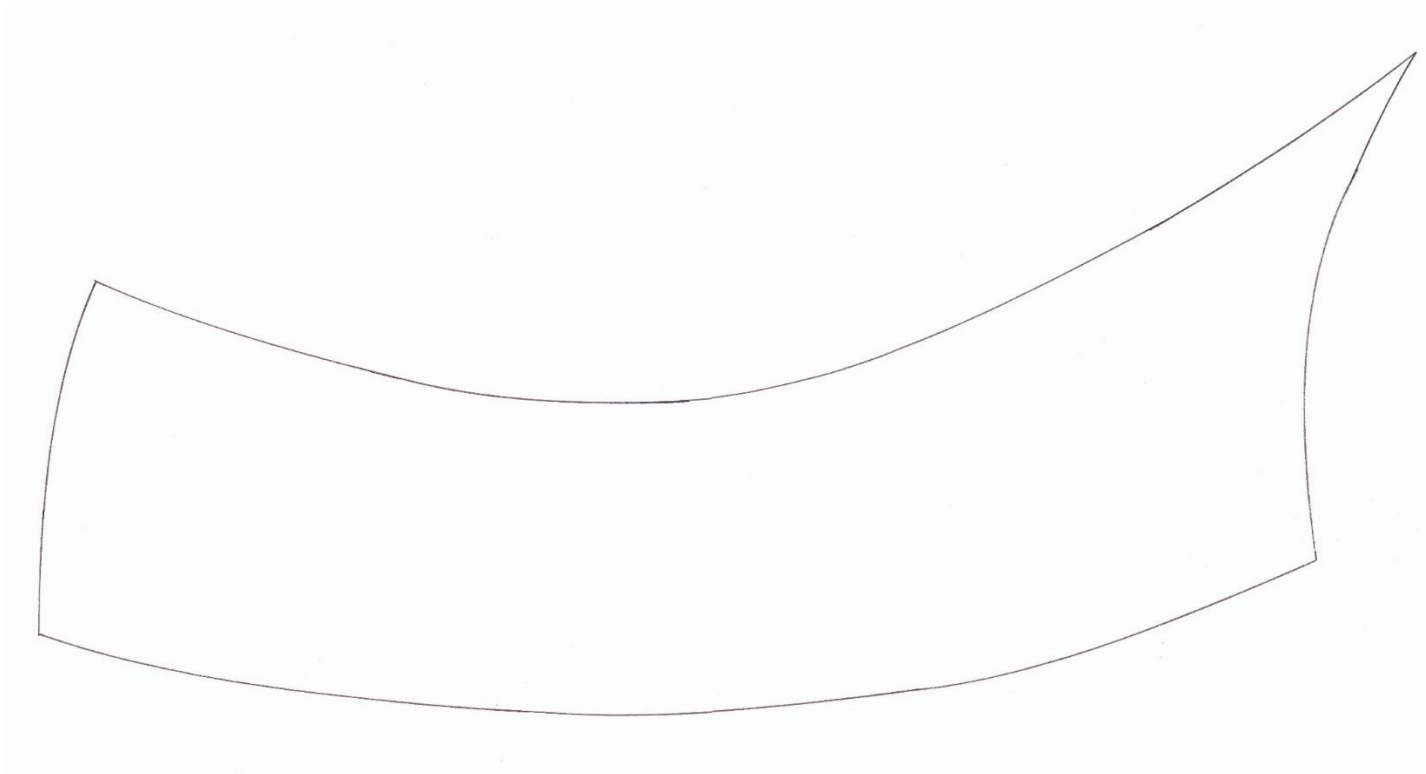
Mõõtkava 1:2

Lõige 13. II mudeli sisemine kurrutatud detail

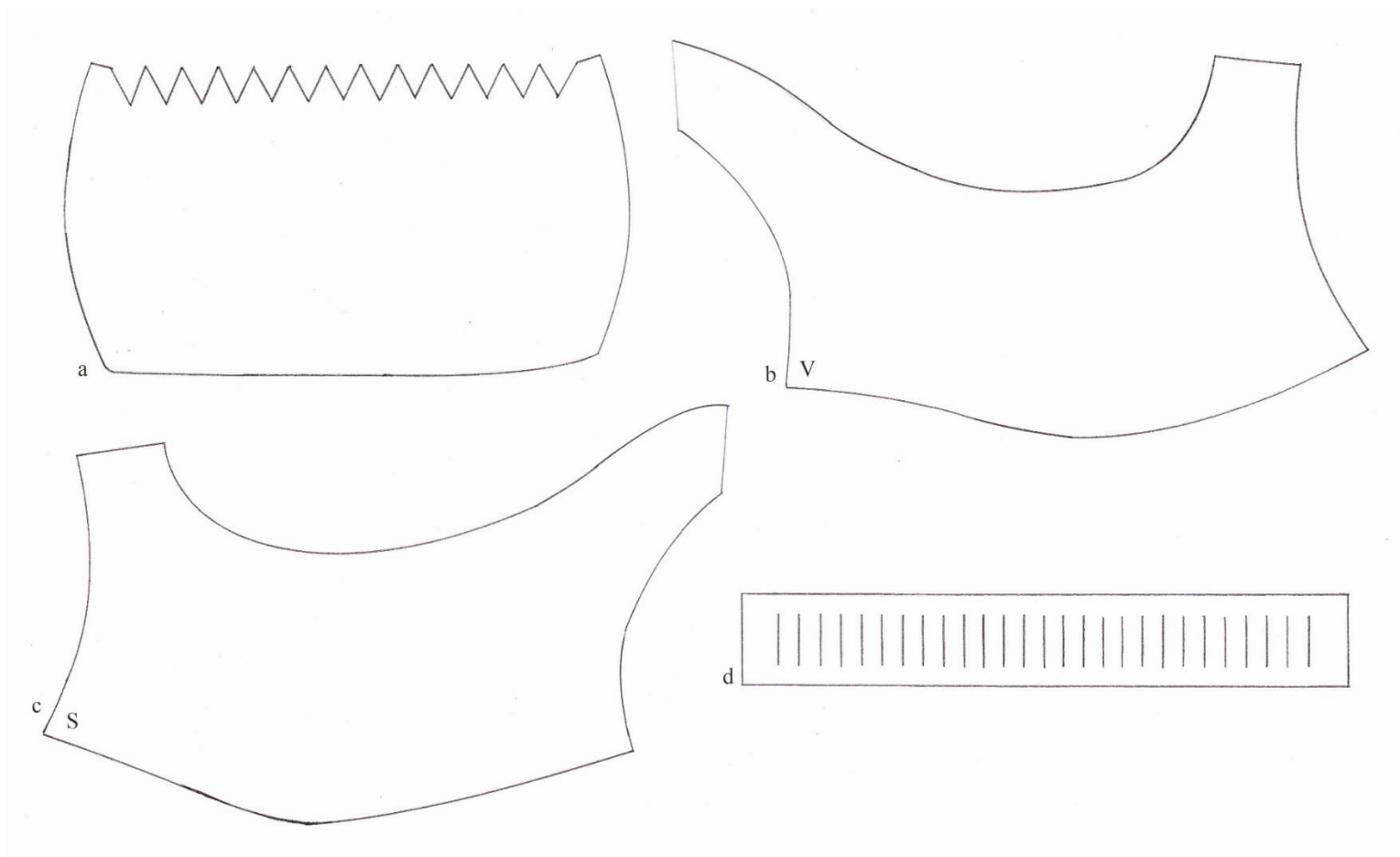
Mõõtkava 1:2

Lõige 14 II mudeli välimine kurrutatud detail

Mõõtkava 1:2

Lõige 15. III mudeli lõiked: ninaots (a); välimine külg (b); sisemine külg (c); kannatagune rihm (d)

Lisa 3 Etnograafiline joonis ERM EJ 481:48

Lisa 4 Kavandid
Kavand I I mudel

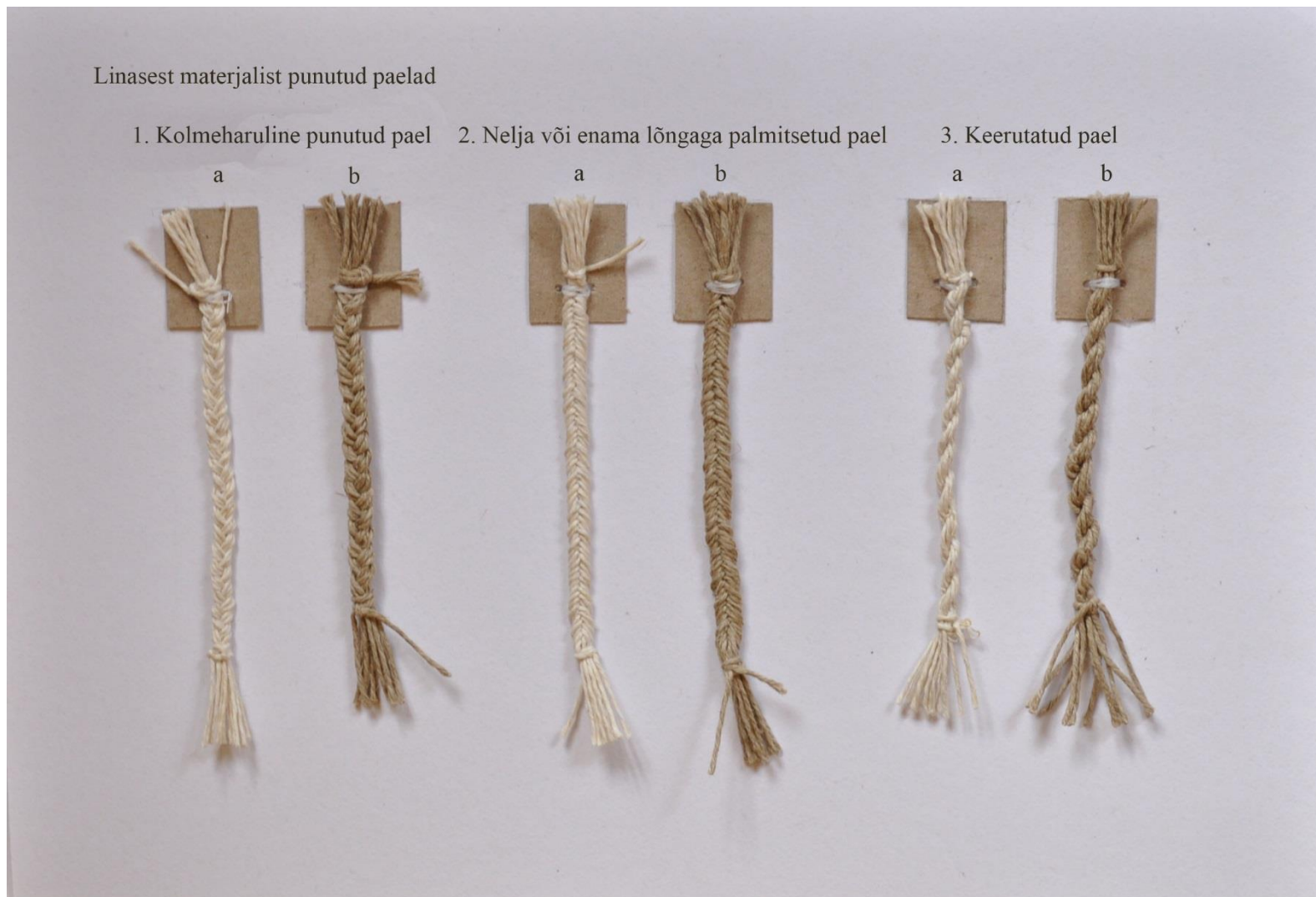
Kavand 2 II model

Kavand 3 III model

Lisa 5 Tööproovid

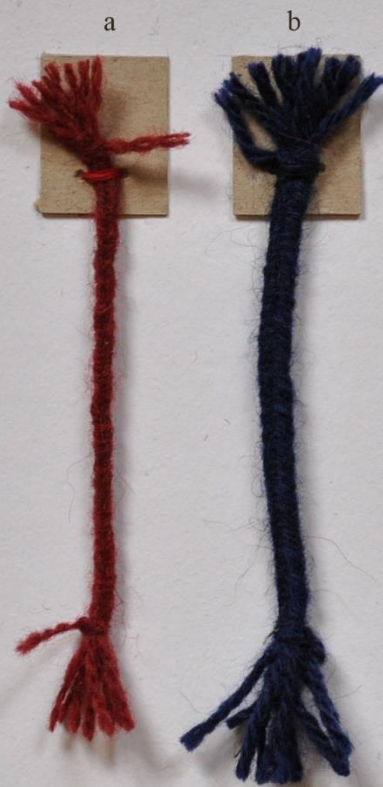

Villasest materjalist punutud paelad

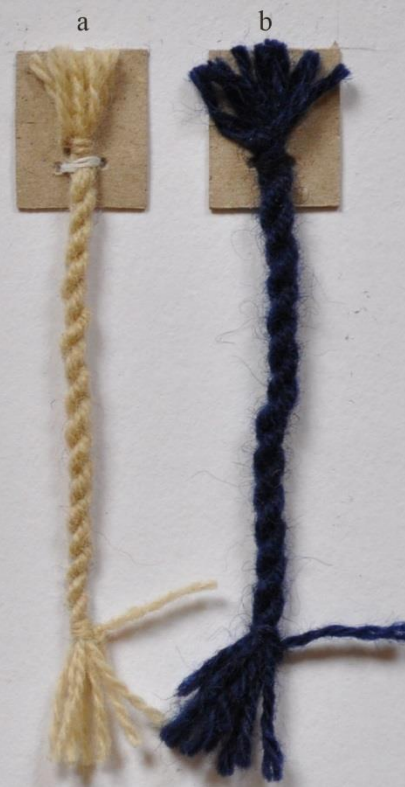
4. Kolmeharuline punutud pael

5. Nelja või enama lõngaga punutud pael

6. Keerutatud pael

I mudeli tööproovid

7. 1 cm laiuste vahedega kurrutamine

8. 0,7 cm laiuste vahedega kurrutamine

9. 0,5 cm laiuste vahedega kurrutamine

II ja III mudeli tööproovid

10. 0,7 cm laiuste vahedega kurrutamine

11. 0,5 cm vahedega kurrutamine

13. Niidiga 0,5 cm laiuste vahedega kurrutamine

12. Niidiga 0,7 cm laiuste vahedega kurrutamine

15. Kurrutatud jalanõu nina

14. 0,5 cm vahedega kurrutamine (paksem nahk)

Lisa 6 Pastelde valmistamise ajakulu tabel

Tegevus	Kahe pastla valmistamise ajakulu						
	ERM A563:166 (Vormsi pastlad) 1 cm tipud	ERM A563:166 (Vormsi pastlad) 0,5 cm tipud	ERM A 290:1157 (Muhu pastlad) 1 cm tipud	ERM A 290:1157 (Muhu pastlad) 0,5 cm tipud	ERM A 290:1157 (Muhu pastlad) 0,7 cm tipud	Pastlad nr 44 jalale	Pastlad nr 38 jalale
Lõike tegemine	10 min	9 min	15 min	12 min	10 min	10 min	15 min
Nahast pastla välja lõikamine	6 min	5 min	8 min	8 min	9 min	10 min	10 min
Tärkme kohtade märkimine. Pastla nina õhendamise	13 min	14 min	15 min	13 min	10 min	20 min	30 min
Tärkmete löömine	13 min	11 min	16 min	14 min	12 min	14 min	20 min
Kurrutus- ja õmblusaukude tegmine	5 min	4 min	6 min	6 min	6 min	7 min	8 min

Õmblemine ja kurrutamine	30 min	26 min	45 min	37 min	35 min	30 min	25 min
Paela tärkmetest läbi ajamine	16 min	15 min	19 min	18 min	18 min	34 min	22 min
Kurdude sisse „närimine“	25 min	26 min	41 min	38 min	32 min	-	-
Hormade valmistamine	-	-	-	-	-	20 min	1 h 40 min
Kokku	1 h 58 min	1 h 50 min	2 h 45 min	2 h 26 min	2 h 12 min	2 h 25 min	3 h 50 min

Lisa 7 Punutud proovi paelte andmed

Paela punumise pikkuseks on arvestatud 10 cm.

Pael	Linaste või villaste lõngade arv	Punumise ajakulu (min)	Kokkutõmme (cm)
Nr 1 a	9	6	2
Nr 1 b	9	10	3
Nr 2 a	10	6	2
Nr 2 b	10	4	2
Nr 3 a	10	3	1,5
Nr 3 b	10	2	2
Nr 4 a 2x villane	9	2	3
Nr 4 b 3x villane	9	2	1
Nr 5 a 2x villane	8	13	2,5
Nr 5 b 3x villane	8	10	2,5
Nr 6 a 2x villane	8	3	2
Nr 6 b 3x villane	8	2	2,5

Lisa 8 Fotod

Foto 1 Vormsi laste pastlad ERM A 563:166

Foto 2 Muhu laste pastlad ERM A 290:1157

Foto 3 Neljakandilise kannalapiga pastlad

Foto 4 Jalale suurusnumbriga 44 loodud pastlad

Foto 5 Muudetud välimusega pastlad jalale suurusnumbriga 38

Foto 6 Vormis laste pastelde ERM A 563:166 järgi tehtud pastlad

Foto 7 Vormsi laste pastel 0,5 cm tippudega

Foto 8 Muhu laste pastelde ERM A 290:1157 järgi tehtud pastel

Foto 9 Muhu laste pastel 0,5 cm tippudega

Foto 10 Muhu laste pastel 0,7 cm tippudega

Foto 11 I model

Foto 12 I mudeli ninaotsad

Foto 13 I mudeli kannad

Foto 14 II mudel

Foto 15 II mudeli ninaotsad

Foto 16 II mudeli kannad

Foto 17 III model

Foto 18 III mudeli ninaotsad

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____ Kadri Viin _____,
(*autori nimi*)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

_____ Tõmbi ninaga ja kurrutatud pasteldest inspireeritud jalavarjud _____

_____ ,

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendajateks on Christi Kütt ja Kristina Rajando _____,

(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Viljandis, **23.04.2015**